

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ

Τίτλος Πτυχιακής Εργασίας:

«Η Ηθική της Εκπαίδευσης κατά τον Αριστοτέλη στην Προσχολική
Ηλικία»

«Aristotle's Educational Preschool Ethics»

Όνομα Σπουδάστριας: Φαίδρα Νταλαγεώργου

A.E.M.: 3181

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: κα. Σωτηρία Τριαντάρη

Επόπτης: κ. Γεώργιος Τζάρτζας

Εξάμηνο: Ζ'

Ιούνιος 2019

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	5
Η ΖΩΗ ΚΑΙ Η ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ.....	5
1ο μέρος.....	8
Ηθική αρετή στην Αριστοτελική Εκπαίδευση.....	8
2ο μέρος.....	15
Βασικές θεωρίες Εκπαίδευσης:	15
1) Ηθική και Εκπαίδευση κατά τον Αριστοτέλη και πώς έχει επηρεάσει τα εκπαιδευτικά συστήματα	15
2) Επίδραση της Αριστοτελικής ηθικής στις θεωρίες της εκπαίδευσης.	23
3ο μέρος.....	26
1) Το έθος, το ήθος και ο λόγος όπως αυτό διαδέχεται στην προσχολική ηλικία.....	26
2) Η εκπαίδευση στην προσχολική αγωγή σύμφωνα με την Αριστοτελική θεωρία σήμερα.....	27
Συμπεράσματα	36
Βιβλιογραφία	39

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το αντικείμενο της παρούσας πτυχιακής εργασίας είναι η ηθική φιλοσοφία του Αριστοτέλη και ο αντίκτυπος αυτής στην σύγχρονη προσχολική εκπαίδευση. Το περιεχόμενό της είναι καθαρά θεωρητικό και τα κεφάλαια είναι χωρισμένα με βάση το θέμα που καλείται να αναπτυχθεί σε κάθε ένα από αυτά. Με μια πρώτη ματιά στην εργασία θα συναντήσει κανείς βιογραφικές αναφορές για τη ζωή του Αριστοτέλη, λεπτομερειακή περιγραφή για το συγγραφικό του έργο, εκτενή ανάλυση για τις πεποιθήσεις του και τέλος, πως όλα αυτά επηρέασαν την σύγχρονη εκπαίδευση. Ίσως σαν θέμα να φαίνεται λίγο ακατόρθωτο να συνδυάσει κάποιος την φιλοσοφία του Αριστοτέλη με το σύγχρονο νηπιαγωγείο. Διαβάζοντας, όμως, κανείς αυτή την εργασία θα αντιληφθεί πως αυτά τα δύο θα έπρεπε να είναι απολύτως συναφή. Το βασικό κομμάτι της συγγραφής μιας επιστημονικής εργασίας - ακόμη και αν αυτή δεν αποτελεί προϊόν έρευνας, αλλά είναι απλά ένας συνδυασμός από θεωρίες και αντιλήψεις- είναι το να μείνει στο μυαλό του αναγνώστη έστω ένα μικρό δείγμα από αυτή. Για αυτό και το θέμα της εργασίας εκτυλίσσεται κιόλας από την εισαγωγή, χωρίς περιττά σχόλια που θα κουράσουν αυτόν που την διαβάζει. Η ηθική φιλοσοφία του Αριστοτέλη είναι ένα θέμα που με ενδιέφερε ιδιαίτερα και για αυτό επέλεξα να ασχοληθώ με αυτό κατά τη διάρκεια της πτυχιακής μου. Είναι ένα θέμα που όσο το μελετούσα τόσο πιο πολύ με έπειθε για την σπουδαιότητα του. Θα ήθελα να σημειώσω σε αυτό το σημείο πως δεν είναι εύκολα να συλλέξεις πληροφορίες για την ηθική φιλοσοφία ενός φιλόσοφου που έζησε το 384 π.Χ και να μεταφέρεις τις ιδέες του στο σήμερα -πόσο μάλλον στο «εκπαιδευτικό» σήμερα. Συνεπώς, η μετάβαση από το τότε στο τώρα θα γίνει σταδιακά, αναφέροντας όλα όσα αξίζει να γνωρίζει κανείς. Στην εργασία υπάρχει φυσικά η περίληψη αυτή και στα αγγλικά, όπως και μια εισαγωγή πριν περάσουμε στο βασικό σκέλος της. Το κυρίως μέρος της εργασίας ασχολείται αρχικά με τον συνδυασμό σύγχρονης εκπαίδευσης και ηθικής φιλοσοφίας και έπειτα εμβαθύνει στην σύμπτυξη προσχολικής εκπαίδευσης και ηθικής φιλοσοφίας. Σε τελικό στάδιο και αφού έχουν δοθεί όλα τα κατάλληλα στοιχεία, δεν θα μπορούσε να λείπει ο επίλογος που αφορά τα συμπεράσματα που προέκυψαν μέσα από την υλοποίηση αυτής της εργασίας.

Λέξεις κλειδιά:

Ηθική Ρητορική- Αριστοτέλης- Εκπαίδευση- Προσχολική Ηλικία

SUMMARY

The subject of this particular thesis essay is the ethic philosophy of Aristotle and its impact on modern preschool education. The essay's content is clearly theoretical and the parts are separated depended on the subject that is going to be developed in each one of them. With one look on the essay, someone can see biographical mentions about the life of Aristotle, detailed description of his writing, extensive analysis of his beliefs and in the end, how all of that affected modern education. Maybe as a subject seems impossible for someone to combine the philosophy of Aristotle with nowadays kindergarten. By reading, although, someone this essay, will understand that these two subjects are totally related. The main part of writing a scientific essay - even if it's not an outcome of a research, but it is just a combination of theories and thoughts, is to stay on the readers mind even a sample of it. This is why the subject of the essay is already unfolded from the introduction, without useless comments that may be tiring for the reader. The ethic philosophy of Aristotle is a theme that really interested me, so that is why I chose to occupy my self during my final essay. It is a subject that the more I was working on it the more it persuaded me for its importance. I would like to note, in this point, that it isn't easy to collect information for the ethical philosophy of a philosopher who lived back in 384 B.C and to transfer his opinion in today's reality - even more in today's educational reality. Consequently, the transition from then to now will take place gradually, talking about everything someone has to know. In the essay there is obviously an abstract in Greek, too, an introduction so we can move on with the main course. The main part of this essay is, firstly, about the modern education combined with the ethic philosophy and furthermore, about modern preschool education in a combination with the ethic philosophy. On the last part and as long as all the needed clues are given, it could be without a conclusion that has to do with the upshots that resulted from writing this essay.

Keywords:

Moral Rhetoric- Aristotle- Education- Preschool Age

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΖΩΗ ΚΑΙ Η ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Ο Αριστοτέλης γεννήθηκε στα Στάγειρα της Χαλκιδικής το 384 π.Χ και αποτελεί έναν από τους σπουδαιότερους φιλόσοφους παγκοσμίως. Ο πατέρας του Νικόδημος ήταν αρκετά ευκατάστατος και φημολογείται πως ήταν προσωπικός φίλος και γιατρός του τότε βασιλιά της Μακεδονίας, Αμύντα του Γ΄, που ήταν ο παππούς του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Λέγεται πως ο Αριστοτέλης ήταν από τη μεριά του πατέρα του απόγονος του Ασκληπιού και πως η ενασχόληση του με την ιατρική και τη βιολογία ήταν στοιχείο που κληρονόμησε από την οικογένειά του. Ο πατέρας του είχε γράψει έξι βιβλία περί ιατρικής και ένα με θέμα την φυσική, κάτι που πιθανότατα παρότρυνε τον Αριστοτέλη να εντρυφήσει στον κλάδο των θετικών επιστημών. Ο Αριστοτέλης έχασε και τους δύο του γονείς πολύ νωρίς και αναγκάστηκε να μεγαλώσει με έναν συγγενή του από την Αταρνέα της Μικράς Ασίας, τον Πρόξενο. Στην ηλικία των 18, ο Αριστοτέλης μεταφέρεται στην Αθήνα, για σπουδές στην Ακαδημία του Πλάτωνα με αποτέλεσμα η πλατωνική φιλοσοφία να επηρεάσει σημαντικά τη ζωή του (I. During, 1994). Σίγουρα, ο Πλάτωνας αποτέλεσε για τον Αριστοτέλη πρότυπο δασκάλου, όπως και ο Αριστοτέλης για τον Πλάτωνα πρότυπο μαθητή. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε που ο Πλάτων αποκαλούσε τον Αριστοτέλη «νου της σχολής» ή «αναγνώστη», καθώς είχε διακρίνει εξ αρχής έναν νέο με ισχυρή προσωπικότητα και ένα αναπόφευκτα λαμπρό μέλλον. Στην περίπτωση Πλάτωνα – Αριστοτέλη, η παροιμία «με όποιον δάσκαλο καθίσεις τέτοια γράμματα θα μάθεις» χάνει ελάχιστα από την ακρίβεια της. Ο Αριστοτέλης άκουγε πάντα με σεβασμό τις θέσεις και τις διδαχές του Πλάτωνα και θα μπορούσαμε να πούμε ότι εμπνεύστηκε από αυτές,

παρόλα αυτά δεν άργησε να σχηματίσει την δική του αντίληψη για τον κόσμο. Φυσικά, κανένας δάσκαλος δεν θέλει οι μαθητές να είναι πιστά αντίγραφα του, αλλά ο Αριστοτέλης αποτελούσε εξαρχής την εξαίρεση των εξαιρέσεων. Έμεινε στην Ακαδημία για 20 χρόνια, μέχρι δηλαδή τον θάνατο του Πλάτωνα το 347 π.Χ. Μετά τον θάνατο του Πλάτωνα, ο Αριστοτέλης φανερά απογοητευμένος με τον νέο επικεφαλής της Ακαδημίας, τον Σπεύσιππο, μετακινείται στην Μυτιλήνη με τους μαθητές και φίλους του και αναζητεί φιλοξενία στο σπίτι του ευνούχου Ερμιά. Εκεί ο Αριστοτέλης παίρνει μια πιο θετική κατεύθυνση και πραγματοποιεί διάφορες βιολογικές έρευνες, τα αποτελέσματα των οποίων συμπεριελήφθησαν στα συγγράμματά του. Το 342 π.Χ ο Αριστοτέλης καλείται από τον βασιλιά της Μακεδονίας, Φίλιππο Β', να διδάξει τον νεαρό τότε γιο του, Αλέξανδρο. Μεταφέρεται, λοιπόν στην Μακεδονία και συγκεκριμένα στην Πέλλα. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιούσε ως παιδευτικό όργανο τα ομηρικά έπη.. Κατά τη διάρκεια της εμπειρίας του ως παιδαγωγός, ανέπτυξε μια στάση που έτεινε προς τον εγκυκλοπαιδισμό και τον εμπειρισμό. Όλα τα χρόνια της ζωής του παρατηρούσε και έγραφε. Δημιουργούσε και αποθήκευε τα συγγραφικά του έργα. Είναι γνωστό πως ο Αριστοτέλης ήταν ο πρώτος πολυεπιστήμονας . Τα έργα του αναφέρονται σε πολλά είδη επιστημών, όπως: φυσική, βιολογία, ζωολογία, μεταφυσική, λογική, ηθική, ποίηση, θέατρο, μουσική, ρητορική, πολιτική φιλοσοφία, οντολογία, κοσμολογία, ψυχολογία. Από αυτά έχουν διασωθεί ελάχιστα. Παράλληλα με την θητεία του ως παιδαγωγός του Μεγάλου Αλεξάνδρου, πραγματοποιούσε συνεχείς έρευνες με τους μαθητές του και τον Θεόφραστο στη γενέτειρά του, διότι η κατάσταση στην Αθήνα ήταν δυσμενής και δεν μπορούσε να επιστρέψει. Μετά την καταστροφή των Θηβών και αφού τα πράγματα είχαν καταλαγιάσει, αποφασίζει να επιστρέψει στην Αθήνα και τότε ιδρύει τη δική του σχολή το «Λύκειον» ή αλλιώς την «Περιπατική σχολή», το 355 π.Χ. Η σχολή είχε αρχικά φιλοσοφικό και θρησκευτικό χαρακτήρα, καθώς ήταν αφιερωμένη στην λατρεία των Μουσών. Η κατεύθυνση της σχολής, μετά τον θάνατο του Αριστοτέλη, βασίστηκε κυρίως στον εμπειρισμό και χαρακτηρίστηκε από την πολυμαθία. (Σωτηρία Α. Τριαντάρη, 2012). Μετά από 12 χρόνια, το 323 π.Χ, ο Μέγας Αλέξανδρος πεθαίνει. Ο Αριστοτέλης ώριμος πια στοχαστής αποφασίζει να φύγει, αφού το κλίμα στην Αθήνα δεν του είναι και τόσο ευχάριστο. Μετά το θάνατο του Μέγα Αλεξάνδρου τα ανεπιθύμητα πρόσωπα στην Αθήνα ήταν εύκολο να βρεθούν με κατηγορίες εναντίον τους. Αυτό συνέβη και στον Αριστοτέλη. Φεύγει και εγκαθίσταται απέναντι στην Χαλκίδα στο σπίτι που είχε από την μητέρα του. Έναν

χρόνο μετά, το 322 π.Χ. και σε ηλικία 62 ετών, ο Αριστοτέλης πεθαίνει (Δ.Ζ Ανδριανόπουλος, 1997).

Το έργο του Αριστοτέλη υπολογίζεται στα 400 βιβλία, από τα οποία είναι γνωστά μόνο τα 143. Ανάμεσα στα έργα βρίσκονται, επίσης τα πρακτικά της δίκης του. Τα έργα του χωρίζονται σε τρεις βασικές κατηγορίες α) έργα εκλαϊκευτικού χαρακτήρα που τα είχε δημοσιεύσει ο ίδιος, β) σημειώσεις και υλικό που προορίζονταν για επιστημονικές πραγματείες και γ) τα ίδια τα επιστημονικά έργα. Μερικά από τα έργα του Αριστοτέλη για τα οποία γνωρίζουμε είναι: Αθηναίων Πολιτεία, Περί ρητορικής ή Γρύλλος α', Τεχνών συναγωγή α' β', Θεοδέκτεια ή Τέχνης της Θεοδέκτου συναγωγή α', Τέχνης ρητορικής α' β', Άλλη τέχνη α' β', Τέχνη α', Ρητορική τέχνη ή Ρητορική, Μεταφυσικά, Φυσικά, Περί γενέσεως και φθοράς, Πολιτικά, ηθικά Νικομάχεια, Περί ουρανού, Ψευδοαριστοτέλης, κ.α (Κωνσταντίνου Δ. Γεωργούλη, 1962). Όλα τα έργα του που σώζονται μέχρι σήμερα εντάσσονται στην τρίτη κατηγορία, εκτός από το Αθηναίων Πολιτεία που εντάσσεται στην πρώτη. Στα ηθικά του έργα εξετάζονται ζητήματα όπως η αναζήτηση του ατομικού αγαθού και της ευδαιμονίας, το αγαθό χαρακτήρα, την εκούσια πράξη και την προαίρεση, τι ηθικές και διανοητικές αρετές, τη δικαιοσύνη και τον ευδαίμονα βίο. Θέματα ηθικής εξετάζονται και στη Ρητορική του, όπου μιλά για την τέχνη της ρητορικής και τα διάφορα είδη πειθούς (Σωτηρία Α. Τριαντάρη, 2012). Στον Αριστοτέλη οφείλουμε το ότι η ελληνική φιλοσοφία χωρίζεται ριζικά στα δύο. Ανάμεσα στους «προσωκρατικούς» και στο νέο είδος που εισηγήθηκε ο Σωκράτης και συνέχισε ο Πλάτων. Στόχος του Αριστοτέλη ήταν να συμφιλιωθούν αυτές οι δύο τάξεις. Η γνώση χωρίζεται σε τρία είδη, σύμφωνα με τον Σταγειρίτη α) στην θεωρητική, β) την πρακτική και γ) την παραγωγική. Εκείνος χρησιμοποιούσε την παραγωγική, δηλαδή την αναλυτική μέθοδο που ξεκινά από το γενικό και καταλήγει στο ειδικό, αλλά και την επαγωγική που ακολουθεί την ακριβώς αντίθετη πορεία (J.M. Zemb, 1979). Το έργο του Αριστοτέλη έχει ασκήσει μεγάλη επίδραση σε όλες σχεδόν τις εποχές από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα. Τα έργα του έχουν μεταφραστεί μέχρι και στα αραβικά και έγιναν ευρύτατα γνωστά στη μεσαιωνική Δύση. Επιπροσθέτως, επηρέασε σημαντικά και τη χριστιανική Δύση. Γνωστό είναι επίσης ότι αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για το φιλοσοφικό έργο του Θωμά Ακινάτη, ο οποίος κατάφερε να συνδυάσει την αριστοτελική φιλοσοφία με τη δογματική χριστιανική διδασκαλία. Βέβαια, η παρουσία του Αριστοτέλη ήταν εξίσου σημαντική ακόμη και κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας στην Ελλάδα. Ο

Θεόφιλος Κορυδαλλεύς ήταν, ίσως ο σπουδαιότερος σχολιαστής του Αριστοτέλη. Από τα μέσα του 19ου αιώνα μέχρι και σήμερα αναζωπυρώνεται το ενδιαφέρον για τη μελέτη της σκέψης του Αριστοτέλη (Δ.Ζ Ανδριανόπουλος, 1997). Η ηθική φιλοσοφία του Αριστοτέλη είναι σήμερα πιο επίκαιρη από ποτέ, καθώς μελετάται συστηματικά βρισκόμενη στον αντίποδα των νεότερων ηθικών θεωριών. Τέλος, θα μπορούσαμε να σημειώσουμε πως ο Αριστοτέλης θα βρισκόταν σε απόλυτη αντιπαράθεση με τον σημερινό τρόπο ζωής των ανθρώπων βάσει των όσων πρέσβευε, καθώς έχει χαθεί κάθε ηθική αξία στην κοινωνία που ζούμε, κάθε επιθυμία για βίο ενάρετο και επικρατεί απλώς μια λαχτάρα για επιβεβαίωση, μια επιθυμία για περισσότερα «υλικά» αγαθά, ξεχνώντας το σημαντικότερο αγαθό την ευδαιμονία. (Σωτηρία Α. Τριαντάρη, 2011).

1ο μέρος

Ηθική αρετή στην Αριστοτελική Εκπαίδευση

Ο ελεύθερος πολίτης, αυτός που έχει τη δυνατότητα να άρχει και να άρχεται, αυτός που έχει τη δυνατότητα να ζει όπως θέλει και όχι να καθορίζεται από άλλους, θα επιδιώξει την ευδαιμονία μέσα στους θεσμούς της πόλεως. Θα επιδιώξει το «αγαθό», που δεν έχει καμία σχέση με το απόλυτο Αγαθό του Πλάτωνα, αλλά συνίσταται στη μετρημένη και έλλογη ζωή που τον καθιστά ικανό να ασκήσει σωστά τα κοινωνικά του καθήκοντα και του διασφαλίζει εκτίμηση, φιλία και αναγνώριση από τους ομοίους του. (Πολιτικά 1317b12) Η ύψιστη αρετή του πολίτη είναι η «φρόνηση», που είναι μια μορφή πρακτικής σοφίας. Η φρόνηση είναι «διανοητική» αρετή, συνίσταται στην ικανότητα του ατόμου να διαχωρίζει με ορθή κρίση τη σωστή από τη λανθασμένη πράξη, το καλό από το κακό. Δεν ταυτίζεται με την έγκυρη γνώση (την επιστήμη), γιατί έχει άμεση σχέση με την ανθρώπινη πρακτική, και επομένως ενέχει κάτι το ενδεχομενικό. Είναι η εύστοχη εκτίμηση των περιστάσεων, περιλαμβάνει αποφάσεις που αφορούν τόσο το καθολικό όσο και το επιμέρους. Η αριστοτελική φρόνηση θυμίζει το δελφικό «μηδέν άγαν» ή την σωκρατική τέχνη του βίου: κατευθύνει την ανθρώπινη συμπεριφορά συλλαμβάνοντας σε κάθε περίπτωση το σωστό μέτρο, προσφέρει ένα κριτήριο σωστού προσανατολισμού στη ζωή.

Πιστεύουμε ότι το χαρακτηριστικό του φρονίμου ανθρώπου είναι να μπορεί να σκέφτεται και να αποφασίζει σωστά για αυτά που είναι καλά και συμφέροντα για τον ίδιο, όχι όμως γι' αυτά που είναι εν μέρει καλά (τι είναι καλό για την υγεία του ή την ισχύ του), αλλά γι' αυτά που συμβάλλουν εν γένει στην καλή ζωή (Ηθικά Νικομάχεια 1140a25-28). Η φρόνηση είναι μια σταθερή συνήθεια (ἔξις), που ακολουθεί τον ορθό λόγο και είναι προσανατολισμένη στην πράξη, και έχει να κάνει με το τι είναι καλό και κακό για τους ανθρώπους (Ηθικά Νικομάχεια 1140b4-6). Οι υπόλοιπες αρετές έχουν ηθικό χαρακτήρα. Και αυτές είναι «έξεις», δηλαδή σταθερές συνήθειες του χαρακτήρα μας και όχι απλώς σύνολα συναισθημάτων ή προδιαθέσεις (μολονότι σχετίζονται με τα συναισθήματα και τις ανθρώπινες επιθυμίες). Επομένως οι αρετές δεν είναι έμφυτες, αλλά αποκτώνται με την εξάσκηση και την εκπαίδευση, καθώς ο άνθρωπος έχει εκ φύσεως τη δυνατότητα να τις αποκτήσει. Ενάρετος γίνεται κανείς με την πράξη και την εξάσκηση και όχι τόσο με τη διδασκαλία. Άρα, για την εμπέδωση της αρετής, το πρώτο βήμα είναι η σωστή καθοδήγηση από την παιδική ηλικία μέσα από τις αξίες και τις πρακτικές, που καθιερώνει ο δημόσιος χώρος στην πόλη. Με την ωρίμανση του ανθρώπου η αρετή δεν έρχεται αυτομάτως ως προϊόν συνήθειας αλλά στηρίζεται σε έλλογες αποφάσεις, που προϋποθέτουν σκέψη και εκούσια απόφαση. Ο φόβος και ο εξωτερικός καταναγκασμός δεν αποτελούν συνιστώσες των ενάρετων πράξεων. Οι ηθικές αρετές ορίζονται πάντοτε ως «μεσότητες» ανάμεσα σε δύο άκρα: στην «υπερβολή» και στην «έλλειψη». Έτσι η ανδρεία βρίσκεται στο μέσο ανάμεσα σε μια υπερβολή, που είναι το θράσος, και σε μια έλλειψη, που είναι η δειλία. Είναι προφανές ότι ο Αριστοτέλης συνδέει την αρετή με το μέτρο, ενώ με το σχήμα της μεσότητας βρίσκει τον τρόπο να ενσωματώσει όλο το φάσμα των γνωστών αρετών της ελληνικής παράδοσης – τη σωφροσύνη, την ανδρεία, τη δικαιοσύνη, τη φιλία, τη γενναιοδωρία, την πραότητα κ.ο.κ. Έτσι λοιπόν, αρετή είναι μια σταθερή διάθεση (μία ἔξις), που συνδέεται με την προαίρεση και αποτελεί μια μεσότητα σχετική με εμάς, που καθορίζεται από τον λόγο – με τον λόγο που θα την όριζε ο άνθρωπος που διαθέτει πρακτική σοφία (φρόνησιν) (Ηθικά Νικομάχεια 1106b36- 1107a2). Ο ενάρετος πολίτης αποκτά, με την προσωπική του άσκηση στον αυτοέλεγχο και με την καθοριστική συμβολή της παιδείας, μια «έξη», δηλαδή μια σταθερή στάση ζωής που του επιτρέπει να υποτάσσει τις ακραίες επιθυμίες και τα πάθη του. Επιλέγει την ηθική στάση ζωής, με κριτήριο, λέει ο Αριστοτέλης, «τον λόγο του φρονίμου» (Ηθικά Νικομάχεια 1107a1- 2). Ο Αριστοτέλης επομένως δεν φαίνεται να πιστεύει σε αντικειμενικούς και απόλυτους

ηθικούς κανόνες. Η ηθική του είναι μάλλον επικεντρωμένη στην ανάδειξη ενός ιδεώδους τύπου πολίτη, του «φρονίμου», που αποτελεί υπόδειγμα και μέτρο της ηθικής συμπεριφοράς. Η πρακτική φιλοσοφία του Αριστοτέλη στηρίζεται στην αναγκαία σύνδεση διανοητικής και ηθικής αρετής. Ο φρόνιμος αποτελεί κριτήριο της ηθικής αρετής, ενώ η έλλειψη μιας αρετής ή γενικότερα η διαταραγμένη συναισθηματική κατάσταση επηρεάζει κατ' ανάγκην την κρίση μας. Το έργο του ανθρώπου συντελείται τόσο σύμφωνα με τη φρόνηση όσο και με την ηθική αρετή. Γιατί η αρετή είναι αυτή που καθιστά σωστό τον σκοπό, ενώ η φρόνηση καθιστά σωστά τα μέσα γι' αυτόν τον σκοπό (Ηθικά Νικομάχεια 1144a6-9). Ο ενάρετος άνθρωπος μπορεί να προσανατολίσει σωστά τον εαυτό του στους σωστούς σκοπούς του βίου, ενώ η έλλειψη αρετής μας αποπροσανατολίζει και μας εξαπατά – δεν μας επιτρέπει να κρίνουμε σωστά τις καταστάσεις και να επιδιώκουμε αυτό που όντως αξίζει να επιδιώκουμε. Έτσι εξηγείται και η ανθρώπινη ηθική αδυναμία. Σε αντίθεση με τον Σωκράτη (και ως έναν βαθμό τον Πλάτωνα), που είχε υποστηρίξει ότι η αρετή είναι γνώση, και επομένως κακός γίνεται κάποιος μόνο από άγνοια και ποτέ με τη θέλησή του, ο Αριστοτέλης δεν θα αρνηθεί το οφθαλμοφανές γεγονός της «ακρασίας», της ηθικής αδυναμίας. Πολλές φορές παρασυρόμαστε από έντονες επιθυμίες και με τη θέλησή μας κάνουμε κάτι που γνωρίζουμε ότι είναι κακό. Ο Αριστοτέλης θα προσπαθήσει να συνδυάσει τη δική του αντίληψη ότι η ενάρετη πράξη προϋποθέτει σκέψη και συνειδητή απόφαση με την πεποίθηση του κοινού νου ότι η αδυναμία της θέλησης είναι μια πολύ διαδεδομένη ανθρώπινη κατάσταση. Παρά την έμφαση στη μετρημένη και σωστή ζωή που διατρέχει τα ηθικά συγγράμματα του Αριστοτέλη, στην ευδαιμονία που εξασφαλίζει η άσκηση των αρετών και η φρόνηση, τα Ηθικά Νικομάχεια κλείνουν με ένα εγκώμιο στον βίο του σοφού και όχι του φρονίμου. Ένα εγκώμιο στην καθαρά θεωρητική δραστηριότητα, που παρουσιάζεται ως ο μόνος ελεύθερος, αυτάρκης και πραγματικά ηδονικός βίος, ο βίος της «σχόλης», μιας γνωστικής αναζήτησης απαλλαγμένης από κοινωνικές υποχρεώσεις. Η ευδαιμονία που μπορεί να επιτύχει ο σοφός μπορεί να παρομοιαστεί μόνο με τη θεϊκή ευδαιμονία. Αν λοιπόν η ευδαιμονία είναι ενέργεια που ακολουθεί την αρετή, είναι εύλογο να ακολουθεί την ύψιστη αρετή – και αυτή θα είναι η αρετή του άριστου μέρους μας. Είτε ο νους είναι αυτό είτε κάτι άλλο, αυτό που θεωρούμε ότι εκ φύσεως άρχει και ηγείται και έχει γνώση για τα καλά και τα θεϊκά, είτε γιατί είναι και το ίδιο θεϊκό είτε γιατί είναι το πιο θεϊκό πράγμα που έχουμε μέσα μας, η δική του ενέργεια, η σύμφωνη με την αρετή που του αντιστοιχεί, θα είναι η πλήρης ευδαιμονία. Ότι είναι

στην ουσία της θεωρητική, έχει ήδη ειπωθεί... Σωστά πιστεύουμε ότι η θεωρία είναι η μόνη που αγαπιέται για την ίδια. Από αυτήν δεν προκύπτει τίποτε άλλο εκτός από την ίδια την άσκηση της θεωρίας, ενώ από τις πρακτικές ενασχολήσεις προσποριζόμαστε και κάτι επιπλέον, μικρότερο ή μεγαλύτερο, εκτός από την ίδια την πράξη (Ηθικά Νικομάχεια 1177a12 κ.ε.).

Ορισμένοι ερμηνευτές θεωρούν ότι ο βίος του φρονίμου και ο βίος του σοφού δεν είναι ασυμβίβαστοι, αφού ο ένας τύπος ανθρώπου δεν αποκλείει τον άλλο. Άλλοι πάλι υποστηρίζουν ότι ο βίος της θεωρίας είναι ένα πλατωνικό κατάλοιπο, από το οποίο ο Αριστοτέλης δεν θέλησε ή δεν μπόρεσε ποτέ να απαλλαγεί.

Για τον Αριστοτέλη δεν ήταν δυνατό ούτε να αγνοήσει τους σοφιστές ούτε να αντιπαρέλθει τις θεωρίες του Σωκράτη και του Πλάτωνα. Στους πρώτους αντιτάχθηκε, από τους δεύτερους επηρεάστηκε. Προσπάθησε από τη μια να αποδείξει την πλάνη των σοφιστών και να κερδίσει το προνόμιο διδασκαλίας των νέων και από την άλλη να αποβάλει τις επιρροές των δασκάλων του. Έτσι δημιούργησε ένα σύστημα αξιών με έντονα τα σημάδια αυτής της προσπάθειας. Είναι γενικά παραδεκτό πως η συστηματική διερεύνηση της ηθικής φιλοσοφίας έχει την αφετηρία της στα αριστοτελικά συγγράμματα, κυρίως στα Ηθικά Νικομάχεια και δευτερευόντως στα Ηθικά Ευδήμεια και στα Ηθικά Μεγάλα. Θεωρείται ότι τα Ηθικά Μεγάλα απευθύνονται σε νεαρούς, τα Ηθικά Ευδήμεια σε προχωρημένους ακροατές της Ακαδημίας, ενώ τα Ηθικά Νικομάχεια σε ευρύτερο κύκλο ακροατών και αναγνωστών. Βέβαια, αυτό δεν σημαίνει πως στα προγενέστερα έργα του φιλοσόφου δεν γίνονται εκτενείς αναφορές για τον ηθικό προβληματισμό του. Αξίζει να σημειώσουμε ότι ο Αριστοτέλης δεν βασιζόταν ποτέ μόνο στη θεωρία, αλλά είχε πάντα μια πρακτική εφαρμογή που συνόδευε τα όσα έλεγε. Κάθε του σκέψη είναι συνδυασμένη με ένα παράδειγμα για να μπορεί να στηρίζει τα όσα λέει με επαρκή επιχειρήματα. (Κωνσταντίνου Δ. Γεωργούλη, 1962). Έννοιες, όπως η ευδαιμονία και η αρετή, αυτονόητο είναι ότι επανέρχονται στο αριστοτελικό έργο και απασχολούν τη σκέψη του. Όμως ο Αριστοτέλης στην απόπειρά του να τις ορίσει εγκαταλείπει την ιδεαλιστική οπτική του Πλάτωνα. Η ευδαιμονία αποτελεί το ύψιστο αγαθό και η αρετή ο μοναδικός δρόμος κατάκτησής της. Η ηθική έχει τελεολογικό χαρακτήρα, δηλαδή όλη η φύση απαρτίζεται από όντα που έχουν κάποιος τέλος (σκοπό). Στόχος είναι να πετύχουμε αυτό το οποίο είναι άριστο. Η αρετή είναι μια λέξη που συναντάμε συχνά στα κείμενα του Αριστοτέλη, αλλά τι πραγματικά είναι η αρετή;

Η αρετή είναι η μεσότητα ή αλλιώς η μέση οδός. Μόνο όταν ακολουθούμε τη μέση οδό κερδίζουμε και επιτυγχάνουμε το σωστό: «το δε μέσο επαινείται και κατορθούται». Μολονότι η ορθή πράξη είναι πάντοτε ενάρετη, η απλή και μεμονωμένη ενέργεια της ορθής πράξης δεν καθιστά τον άνθρωπο ενάρετο. Όταν η ορθή ενέργεια πραγματοποιείται τακτικώς μέχρις ότου ενσωματωθεί στην προσωπικότητα ως συνήθεια τότε είναι που παράγεται αρετή. Η ενάρετη ή η ορθή πράξη είναι ένα μέσο ανάμεσα σε δύο ακρότητες. (Σωτηρία Α. Τριαντάρη, 2011). Ο Αριστοτέλης επομένως απαιτεί τη μεσότητα σε όλα τα πράγματα, επειδή η υπερβολή της πράξης είναι ανήθικη ή κακή. Οι ακρότητες είναι πάντοτε κακές, είτε πρόκειται για ακρότητα έλλειψης ή για ακρότητα πλησμονής. Η αρετή βρίσκεται ανάμεσα στις δύο ακρότητες. Όταν κανείς δεν μπορεί να κρατηθεί στο νεκρό σημείο του μέσου τότε τον συμβουλεύει να κλίνει προς την πλευρά του λιγότερο κακού, να διαλέξει το μικρότερο από τα δύο κακά. Πάντοτε η μία ακραία εκλογή θα είναι λιγότερο κακή από την αντίθετή της. Για παράδειγμα, αν η αρετή είναι η ανδρεία και τα δύο άκρα είναι η δειλία και το θράσος, καλύτερα θα είναι να επιλέξει κανείς τη δειλία παρά το θράσος, αν επί του παρόντος η ιδεώδης αρετή η ανδρεία είναι αδύνατη. Κάθε αληθινή αρετή, ως το μέσον ανάμεσα στα δύο άκρα, αναγκάζει τον άνθρωπο να ζει σε αρμονία με το λόγο, να ζει μία έλλογη ζωή. Η μέση, η ορθή πράξη σημαίνει να πράττεις το ορθό στο ορθό πρόσωπο, στον ορθό χρόνο, στην ορθή έκταση, με τον ορθό σκοπό και με τον ορθό τρόπο. Έτσι, το να πράττεις ορθά δεν βρίσκεται μέσα στις δυνατότητες του καθενός παρά μόνο σ' αυτόν που είναι προικισμένος με τη γνώση και ικανότητα να πραγματοποιήσει την ορθή εκλογή και να ανακαλύψει την αλήθεια όπως ακριβώς δεν μπορούμε να περιμένουμε από τον καθένα να βρει το ακριβές κέντρο ενός κύκλου. (I. Düring, 1994) Χαρακτηριστικά γράφει ο φιλόσοφος από τα Στάγειρα, ότι η αρετή είναι μία έξις (ψυχική συνήθεια) που επιλέγεται ελεύθερα από τον άνθρωπο, βρίσκεται στο μέσον το οποίο ορίζεται σε σχέση με εμάς και τους άλλους ή σε σχέση με εμάς και τα πράγματα. Η λογική του κάθε ανθρώπου είναι εκείνη που το καθορίζει. Ο κάθε άνθρωπος από τη φύση του έχει προαίρεση προς το καλό, στο οποίο οδηγείται δια μέσου της μεσότητας των επιλογών του και της ζωής του. Με βάση αυτό μπορούμε να ισχυριστούμε ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ενάρετοι; Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι μπορεί όλοι να έχουμε προαίρεση προς το καλό, αλλά οι πράξεις μας είναι εκείνες που καθορίζουν εν τέλει ποιος πραγματικά είναι ενάρετος, αφού οι ηθικές αρχές του αποτελούν τον μούσουλα για την πραγμάτωση της αρετής στη ζωή του. Γινόμαστε, όμως ηθικοί για τον εαυτό μας;

Όχι, γιατί αυτό δεν θα είχε καμία αξία. Το να είμαστε ηθικοί έχει άμεσες επιπτώσεις στο κοινωνικό σύνολο μέσα στο οποίο διαβιούμε. Προσπαθούμε να αποκτήσουμε την αρετή της ηθικής για χάρη των άλλων, οι οποίοι αυτοί θα καρπωθούν τους καρπούς των ενεργειών μας που έχουν ως βάση την αρετή. Ο Αριστοτέλης διαχωρίζει την αρετή σε δύο είδη, τη διανοητική και την ηθική. Η πρώτη διδάσκεται και ανάλογα με τη διδασκαλία που θα δεχθεί κάποιος μπορεί να την αυξήσει ή ακόμα και να την τελειοποιήσει. Η δεύτερη δεν διδάσκεται, αλλά είναι αποτέλεσμα του έθνους. Τονίζει ότι οι αρετές ούτε υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, ούτε όμως αντίκειται στη φύση μας η γένεση των αρετών. Η φύση μας προίκισε με επιδεκτικότητα στις αρετές το πως και το πόσο θα τις καλλιεργήσουμε εξαρτάται από τη διαδικασία του έθνους. Έτσι, η αρετή περιλαμβάνει στην ουσία τη χρήση των ικανοτήτων του ανθρώπου να ενεργεί με σκοπό σε συμφωνία με τη διανοητική του αντίληψη. Αρετή είναι η εφαρμογή της σκέψης πάνω σε πρακτικές καταστάσεις και με συγκεκριμένες ενέργειες. Συνεπώς, η αρετή εξαρτάται τόσο από την κατοχή όσο και από την πρακτική άσκηση της διάνοιας, ώστε η έλλογη ζωή του ατόμου να γίνει ο συνηθισμένος τρόπος συμπεριφοράς του το χαρακτηριστικό του γνώρισμα ή η διάθεσή του. (Σωτηρία Α. Τριαντάρη, 2011). Ο Αριστοτέλης καταλήγει στο συμπέρασμα ότι για να είμαστε ευτυχισμένοι οφείλουμε να ζούμε ενάρετα. Η ενάρετη ζωή δεν αποτελεί μέσο για την πραγμάτωση μιας επιδίωξης, αλλά την πραγμάτωση αυτής της επιδίωξης. Η ευδαιμονία προϋποθέτει αρίστευση, τη μεγαλύτερη δυνατή πραγμάτωση των ανθρώπινων δυνατοτήτων (όπως η φιλία, η φρόνηση, η κοινωνική ζωή και η γνώση). Η ευτυχία για τον άνθρωπο έχει μια κοινωνική διάσταση. Οι πολιτικές και κοινωνικές αρετές αναπτύσσονται μόνο όταν συναναστρεφόμεστε τους άλλους μέσα σε μια τοπική κοινωνία (πόλη), μέσω της εκπαίδευσης. Για τον Αριστοτέλη, ευτυχία είναι η δραστηριότητα της ψυχής που είναι σύμφωνη με την αρετή, είναι ο ενάρετος βίος. Τι είναι όμως η αρετή; Είναι γνώση, συναίσθημα, επιλογή ή συνήθεια; Για τον Αριστοτέλη, η αρετή είναι βαθιά ριζωμένη συνήθεια, γνώρισμα του χαρακτήρα, προδιάθεση της ψυχής. Οι ηθικές αξίες αποτελούν γνωρίσματα ενός καλού χαρακτήρα. Ο παράγοντας επιλογή εμπλέκεται στις ηθικές αξίες.

Μολαταύτα ο Αριστοτέλης δεν προσφέρει μια μέθοδο που θα μας επιτρέψει να επιλέγουμε πάντα ορθά. (Κωνσταντίνου Δ. Γεωργούλη, 1962) Οι ηθικές αξίες συνδέονται και με τα συναισθήματα μας, αφού οι πράξεις μας συχνά απορρέουν από τις επιθυμίες και τα πάθη μας. Ουσιαστικά, οι αρετές είναι προδιαθέσεις οι οποίες μας

ωθούν να αισθανόμαστε και να ενεργούμε κατά ορισμένο τρόπο. Η αρετή δεν είναι προνόμιο των τυχερών. Κατακτάται από τις προσωπικές μας προσπάθειες. Οι ατυχίες μπορούν να καταπνίξουν την αρετή, αλλά δεν γεννιόμαστε ενάρετοι. Μάλιστα, οφείλουμε να καλλιεργήσουμε την αρετή μέσω της εξάσκησης και της ανατροφής. Η εκπαίδευση είναι κεφαλαιώδους σημασίας. Ιδιαίτερα ευεργετικό είναι να περιτριγυριζόμαστε από ενάρετους ανθρώπους τους οποίους θεωρούμε πρότυπο μίμησης. Η αρετή δεν είναι μόνο συνήθεια, αλλά είναι προϊόν καλλιέργειας και προβλέπει σωστά συναισθήματα και εμπειρία στη διαδικασία επιλογής. Ο καλός χαρακτήρας δεν δημιουργείται από μια καλή πράξη, αλλά από την αδιάκοπη σμίλευση του χαρακτήρα. (Δ.Ζ Ανδριανόπουλος, 1997). Στην αγωγή του ο Αριστοτέλης κάνει λόγο για ηθική διαπαιδαγώγηση. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, αποκτώντας το άτομο ηθική παιδεία, συμβάλλει και στην δική του ευδαιμονία αλλά και στην ευδαιμονία των συμπολιτών του και κατά συνέπεια της πόλης. Έτσι μιλάμε και για ηθική του ατόμου αλλά και για πολιτική ηθική. Επειδή, λοιπόν, η ηθική συμβάλλει στο γενικότερο καλό αλλά και στο ατομικό, θα μπορούσε να της δοθεί ένα κοινωνικός χαρακτήρας που εύκολα θα μπορούσε κανείς να διακρίνει στο έργο του Αριστοτέλη, καθώς δείχνει ότι το προσωπικό και το κοινωνικό ήθος διαμορφώνονται και αναπτύσσονται μέσα στα πλαίσια της πόλης, ώστε να επιτευχθεί έτσι και ο σκοπός της που είναι η ευδαιμονία (Κωνσταντίνου Δ. Γεωργούλη, 1962). Αν και η εκπαίδευση και η διαπαιδαγώγηση των πολιτών είναι κυρίως χρέος της πολιτείας, οι ηθικές αρετές αφορούν κατά αποκλειστικότητα το άτομο και είναι μέλημά του. Οι ηθικές αρετές είναι η σωφροσύνη, η ανδρεία, η γενναιοδωρία κ.α. Το άτομο αποκτά τις ηθικές αρετές ασκώντας την ψυχή του ενάντια από τα πάθη και τις ορμές, που έχουν τα αντίθετα αποτελέσματα. Με τον εθισμό, δηλαδή την συνήθεια σε μία πράξη, το άτομο ασκεί την ψυχή του σε μία πράξη, που με τον καιρό γίνεται συνήθεια και του βγαίνει αυθόρμητα η αρετή σε συγκεκριμένες περιστάσεις. Παραδείγματος χάρη, για να αποκτηθεί η αρετή της ανδρείας, το άτομο πρέπει να εθιστεί σε παρόμοιες πράξεις για ένα διάστημα. Έτσι με τον καιρό θα συνηθίσει σε πράξεις ανάλογες και, όταν πλέον θα είναι σε θέση να αντιμετωπίζει καταστάσεις με αυτήν την αρετή, θα έχει επιτύχει το στόχο του στο εκατό τοις εκατό. Με αυτόν τον τρόπο η αρετή γίνεται χαρακτηριστικό στην ψυχή του και θεωρείται ότι αποκτήθηκε ολοκληρωτικά. Ωστόσο, ο Αριστοτέλης τονίζει ότι οι ηθικές αρετές είναι μεσότητες, δηλαδή μία κατάσταση ανάμεσα στις δύο ακρότητες, την έλλειψη και την υπερβολή. Δηλαδή όταν η μεσότητα είναι να είσαι ανδρείος, η έλλειψη είναι να είσαι δειλός και η

υπερβολή να είσαι θρασύς. Έτσι, λοιπόν, σύμφωνα με τον ορθό λόγο, μπορεί να χαρακτηριστεί κάποιος ενάρετος, όταν η αρετή ή αρετές που κατέχει βρίσκονται στην μεσότητα. Και αυτός ο πολίτης- άνθρωπος, στον οποίο συνυπάρχουν όλες οι αρετές, είναι φρόνιμος, δηλαδή με την φρόνηση θα υπάρξουν όλες οι αρετές. Αν λείπει μία αποδιοργανώνεται το σύνολο. Γι' αυτό και ο φρόνιμος άνθρωπος είναι μέτρο σύγκρισης και παράδειγμα για τους άλλους (Σωτηρία Α. Τριαντάρη, 2011).

2ο μέρος

Βασικές θεωρίες Εκπαίδευσης:

1) Ηθική και Εκπαίδευση κατά τον Αριστοτέλη και πώς έχει επηρεάσει τα εκπαιδευτικά συστήματα

Ο Σταγειρίτης φιλόσοφος ανέπτυξε τις απόψεις του σχετικά με την παιδεία τόσο στα Ηθικά Νικομάχεια, όσο και στα Πολιτικά. Σύμφωνα με τον φιλόσοφο η παιδεία έχει πολιτικό χαρακτήρα. Η παιδεία που έχει στόχο την άσκηση στην αρετή και σκοπό τη διαμόρφωση της προσωπικότητας των πολιτών, θα πρέπει να αποτελεί ευθύνη και μέριμνα της πολιτείας. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η παιδεία «ταύτην κοινήν ν ποιητέον». Αυτό σημαίνει πως η παιδεία θα πρέπει να προσφέρεται από το κράτος (να είναι ίδια για όλους), να έχει δηλαδή δημόσιο χαρακτήρα. Υπάρχουν αρχές στις πολιτικές κοινωνίες και σύμφωνα με αυτές διαμορφώνονται τα κριτήρια δημιουργίας των εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει τη δημόσια εκπαίδευση σε μία εποχή που η ιδιωτική εκπαίδευση ήταν πολύ ανεπτυγμένη. Μάλιστα, όπως προαναφέρθηκε, ο ίδιος είχε τη δική του φημισμένη σχολή, το Λύκειον και με τη θέση του αυτή φαίνεται η διορατικότητά του αλλά και η πολιτική του υπόσταση.

Ο Σταγειρίτης φιλόσοφος ανέπτυξε τις απόψεις του σχετικά με την παιδεία τόσο στα Ηθικά Νικομάχεια, όσο και στα Πολιτικά. Σύμφωνα με τον φιλόσοφο η παιδεία έχει πολιτικό χαρακτήρα. Η παιδεία που έχει στόχο την άσκηση στην αρετή και σκοπό τη διαμόρφωση της προσωπικότητας των πολιτών, θα πρέπει να αποτελεί ευθύνη και μέριμνα της πολιτείας. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η παιδεία «ταύτην κοινήν ν ποιητέον». Αυτό σημαίνει πως η παιδεία θα πρέπει να προσφέρεται από το κράτος (να

είναι ίδια για όλους), να έχει δηλαδή δημόσιο χαρακτήρα. Υπάρχουν αρχές στις πολιτικές κοινωνίες και σύμφωνα με αυτές διαμορφώνονται τα κριτήρια δημιουργίας των εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει τη δημόσια εκπαίδευση σε μία εποχή που η ιδιωτική εκπαίδευση ήταν πολύ ανεπτυγμένη. Μάλιστα, όπως προαναφέρθηκε, ο ίδιος είχε τη δική του φημισμένη σχολή, το Λύκειον και με τη θέση του αυτή φαίνεται η διορατικότητά του αλλά και η πολιτική του υπόσταση. Ο Αριστοτέλης ορίζει ως βασική προτεραιότητα του εκπαιδευτικού του συστήματος τη διαμόρφωση ελεύθερων ανθρώπων μέσω της ηθοπλαστικής παιδείας.

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η ευδαιμονία είναι το υπέρτατο αγαθό, το οποίο επιδιώκουν με τις πράξεις τους οι άνθρωποι. Είναι ο τελικός στόχος, το τελικό αίτιο στη ζωή των ανθρώπων, το ύψιστο αγαθό. Η ευδαιμονία αποτελεί αγαθό και χάριν της ο άνθρωπος ενεργεί και όχι για άλλο σκοπό. Η ευδαιμονία δηλαδή δεν είναι ενδιάμεσος στόχος ο οποίος επιδιώκεται για χάρη κάποιου άλλου στόχου, αλλά είναι στόχος αυτοτελής, που επιδιώκεται για χάρη του ίδιου της του εαυτού. Σύμφωνα με τον φιλόσοφο, ο τελικός στόχος για όλους είναι η ευδαιμονία, ενώ όλα τα υπόλοιπα είναι ενδιάμεσες επιδιώξεις που από διάφορους δρόμους οδηγούν σε αυτή. Οι στόχοι του καθενός ρέπουν προς μία κοινή κατάληξη. Αυτό, το οποίο διαφέρει στον καθένα, είναι η διαδρομή που ακολουθεί ανάλογα με το είδος της ζωής που επιλέγει, προκειμένου να φτάσει στον τελικό στόχο, ο οποίος δεν είναι άλλος από αυτόν της ευτυχίας, ή αλλιώς ευδαιμονίας. Η πόλη αποτελεί την υπέρτατη μορφή κοινωνίας, η οποία εμπεριέχει όλες τις άλλες και είναι αυτή, η οποία επιδιώκει το υπέρτατο αγαθό, δηλαδή, την ευδαιμονία. Σκοπός της πόλης είναι όχι μόνο το ζην, αλλά το ευ ζην του συνόλου. Η πόλη υπάρχει εκ φύσεως και δεν είναι αποτέλεσμα του ανθρώπου. Δημιουργείται για να εξασφαλίσει την καλή ζωή. Είναι το «τέλος», δηλαδή ο σκοπός όλων των προηγούμενων κοινωνικών μορφών, που εξασφαλίζει την αυτάρκεια, τη δυνατότητα δηλαδή να χαρίσει από μόνη της στον άνθρωπο την ευδαιμονία. Ένας άνθρωπος αυτάρκης είναι ικανός να καλύπτει μόνος του όλες τις ανάγκες, χωρίς να εξαρτάται από άλλους. Πλήρης αυτάρκεια εξασφαλίζεται μόνο μέσα στην κοινωνία της πόλης. Για την ύπαρξη της πόλης είναι αναγκαία η ύπαρξη των πολιτών. Οι πολίτες δρουν πλέον ως μέλη μίας κοινωνίας και όχι απλώς ως άνθρωποι. Αυτό σημαίνει πως η ευδαιμονία της πόλης εξαρτάται από τις πράξεις των ανθρώπων ως πολιτών. Σκοπός της παιδείας σύμφωνα με τον φιλόσοφο είναι η ευτυχισμένη ζωή, το ευ ζην, την οποία κατακτά ο πολίτης, ο οποίος έχει ασκηθεί με ευθύνη της πολιτείας

στην αρετή. Η παιδεία θα πρέπει να προσφέρει στους νέους αρετή, προκειμένου να μπορούν να αποκτήσουν έναν καλύτερο τρόπο ζωής. Η πραγματοποίηση ενάρετων πράξεων είναι ο τελικός στόχος της διαπαιδαγώγησης των πολιτών. Απαραίτητη προϋπόθεση όμως είναι η επιτέλεση τέτοιων πράξεων, οι οποίες είναι αποτέλεσμα της ελεύθερης βούλησης του ατόμου. Συνεπώς, οι εκπαιδευτικές ενασχολήσεις που εναρμονίζουν την ψυχική ελευθερία του ανθρώπου με την εκτέλεση ενάρετων πράξεων, οι οποίες καθιστούν την ηθική βούληση προϋπόθεση για την εκδήλωση ηθικής συμπεριφοράς, είναι οι κατάλληλες που συμβάλλουν στη διαμόρφωση της προσωπικότητας των ελεύθερων πολιτών.

Προκειμένου να αντιμετωπισθούν τα ζητήματα που έχουν σχέση με την παθογένεια του κοινωνικού συστήματος και πιο ειδικά, του εκπαιδευτικού συστήματος, είναι απαραίτητο να επιλεγούν εκείνες οι λύσεις που έχουν φανεί, μέσα στην ιστορική και πολιτιστική εξέλιξη, ότι έχουν διάρκεια και σταθερότητα. Και αυτές είναι οι αρετές, οι οποίες αναφέρονται σ' ένα σύνολο ικανοτήτων τέτοιων που αποκαλύπτουν την διάθεση του ανθρώπου να αναδιατάσσει προς προοδευτικές καταστάσεις τις ενέργειές του. Δεν εννοούμε εδώ μια διαχειριστική ικανότητα μόνο αλλά εκείνο το σύστημα σκέψης και δράσης, το οποίο είναι ικανό να μεταλλάξει όποια δεδομένα κινούνται σε αρνητική κατεύθυνση. Η κάθε αρετή συγχρόνως δηλώνει και την ικανότητα των ατόμων και των συλλογικών σχηματισμών να μετουσιώσουν σε πράξη μια ιδέα, να εφαρμόζουν αποτελεσματικά μια αξία και να συγκροτούν ένα πλήθος νέων τάσεων, οι οποίες αποτυπώνουν την πρόθεση του ανθρώπου να μην παραμένει στατικός. Έχει αποδειχθεί ότι οι αρετές αποτελούν εκείνες τις προβολές της συνείδησης ενώπιον της βεβαιότητας ότι ο άνθρωπος είναι μια οντότητα που διεκδικεί την ακρίβεια και την μετάβαση σ' ένα νέο επίπεδο σκέψης και ζωής. Οι αρετές είναι πηγές των κορυφαίων στιγμών που έχει ζήσει η ανθρωπότητα, αποτυπώνουν την εντασιακή φορά προς το καινούργιο και καταγράφουν την διαλεκτική που αναπτύσσει ο άνθρωπος τόσο με τον εαυτό του όσο και με τα πράγματα. Χωρίς αμφιβολία, έχουν ανατρεπτικό, αγωνιστικό και επαναστατικό χαρακτήρα, ενώ παράλληλα θεμελιώνουν θεσμούς. Ως προς την τελευταία παρατήρηση, έχουμε να διευκρινίσουμε ότι οι αρετές συνιστούν την υπέρβαση της βαρβαρότητας και αναπτύσσουν εκείνα τα παραδείγματα που συγκροτούν υψηλού ύφους πολιτικά συστήματα. Δεν πρέπει να λησμονούμε, επίσης, ότι οι αρετές εκφράζουν τον θρίαμβο της λογικής απέναντι στα ζωώδη ένστικτα, της ειρήνης απέναντι στην επιθετικότητα, του μέτρου απέναντι στο χάος και του ορισμού απέναντι στην ασυνταξία.

Από κάθε άποψη, οι αρετές αποτυπώνουν την εκστατικότητα του ανθρώπου προς μια κατάσταση που δεν έχει ακόμη γνωρίσει, αλλά που είναι βέβαιος ότι θα του προσφέρει μείζονες δυνατότητες για το γοητευτικό και το συναρπαστικό της ανανέωσης. Στην κατεύθυνση αυτή κινήθηκε ο Αριστοτέλης, ο οποίος προσέδωσε ιδιαίτερη σημασία στις αρετές και τις διέκρινε σε διανοητικές (θεωρητικός λόγος) και σε ηθικές (πρακτικός λόγος). Στα όσα θα ακολουθήσουν, θα αναλάβουμε να παρουσιάσουμε συνοπτικά τις απόψεις του περί αρετών, με τρόπο ώστε να συνδέσουμε το περιεχόμενό τους με τους προβληματισμούς που έχουμε θέσει στην μελέτη μας. Το κριτικό ερώτημα που πρέπει να μας απασχολήσει αναφέρεται στο για ποιούς λόγους η εκπαίδευση πρέπει να συνδέεται με την ανάπτυξη των αρετών. Ο Πλάτων στον διάλογο του «Μενέξενος» είχε υποστηρίξει ότι κάθε φορά που μια επιστήμη δεν συνδέεται με την αρετή, πλησιάζει στο να είναι σε κορυφαίο βαθμό πανουργία και όχι σοφία. Η επισήμανση αυτή θέτει επιτακτικά το ζήτημα της διαχείρισης και της ερμηνείας των επιστημονικών κατακτήσεων. Μπορούμε να υποστηρίξουμε, με απλές παρατηρήσεις στον τρόπο οργάνωσης της σύγχρονης εποχής, ότι ο επιστημονικός λόγος εφαρμόζεται με τρόπο που διευρύνει την οικονομική ισχύ συγκεκριμένων ομάδων, προκειμένου να διατηρούν τον έλεγχό τους στα κοινωνικά στρώματα. Ζητήματα όπως η προστασία του περιβάλλοντος, η αντιμετώπιση της οικονομικής ένδειας και η ανταγωνιστικότητα μεταξύ ομάδων και κρατών δεν αντιμετωπίζονται σοβαρά από τους επιστήμονες και σε πλείστες περιπτώσεις διευρύνονται. Το όλο ζήτημα μπορεί να ανατραπεί, εάν τροφοδοτηθούν οι μαθητές όχι απλά με την αξία που έχει η γνώση αυτή καθαυτή αλλά και με τον ευρύτερο κοινωνικό ρόλο που καλείται να επιτελέσει. Ένας μαθητής που έχει συγκροτηθεί ως προσωπικότητα με τις διανοητικές αρετές, θα γνωρίζει την βαθύτερη σημασία της επιστήμης. Εάν μάλιστα έχει ενισχυθεί και με τις ηθικές αρετές, θα αντιλαμβάνεται και τον ανθρωπιστικό χαρακτήρα των επιστημονικών κατακτήσεων.

Κατά τον Σταγειρίτη φιλόσοφο, οι αρετές είναι οι επαινετές -υπό την έννοια των κανονιστικά αποδεκτών- έξεις. « Έξις» στην ορολογία του Αριστοτέλη είναι η ικανότητα να προβαίνουμε σε μία πράξη μετά από συνεχείς επαναλήψεις, οι οποίες επιφέρουν τελειότερο αποτέλεσμα. Η αρετή, επομένως, προκύπτει από δραστηριότητα και επίπονη άσκηση, δηλαδή από την πρακτική δραστηριότητα και όχι από διδασκαλία. Για να κατατάξουμε τις αρετές, θα πρέπει να τις συσχετίσουμε με βάση το πόσες είναι οι ανθρώπινες δραστηριότητες. Και οι βασικές ανθρώπινες δραστηριότητες είναι δύο. Η λογική, που αντιστοιχεί στην διανοητική ενέργεια, και η

δραστηριότητα, που συμμορφώνεται με τη λογική, που αντιστοιχεί στην ηθική βούληση. Κατ' αυτόν τον τρόπο χωρίζουμε τις αρετές σε διανοητικές, δηλαδή την σοφία και τη φρόνηση, οι οποίες δημιουργούνται από τη διδασκαλία, και στις ηθικές, δηλαδή τη βούληση και γενικά τον ηθικό βίο που προκύπτει από τον συνεχή εθισμό, εξ έθους. Τέτοιες αρετές είναι η γενναιοδωρία και η σωφροσύνη. Κατά τον Αριστοτέλη, ηθική αρετή είναι: «Η αρετή είναι έξη που οφείλεται σε ελεύθερη επιλογή, και διατηρείται σε σχετική με εμάς μεσότητα, μεσότητα που καθορίζεται από τη λογική και όπως θα την καθόριζε ο φρόνιμος άνθρωπος». Καμιά από τις ηθικές αρετές δεν είναι έμφυτη στους ανθρώπους, δεν γεννιούνται εντός μας ούτε σύμφωνα με τη φύση ούτε αντίθετα σε αυτή, αλλά εμείς έχουμε την ικανότητα να δεχόμαστε εκ του περιβάλλοντος αυτές τις αρετές και να τελειοποιούμαστε ως προς τις αρχές τους με τον εθισμό (Ηθικά Νικομάχεια, Β', 1103a 23-25). Επιθυμία κάθε νομοθέτη είναι να διαμορφώνει καλούς τους πολίτες με τον εθισμό. Έτσι, όσοι δεν επιτύχουν μια τέτοια στόχευση, αποτυγχάνουν ως πολίτες. Και εδώ ακριβώς έγκειται η διαφορά του καλού πολιτεύματος από το κακό πολίτευμα (Ηθικά Νικομάχεια, Β', 1103b 3-6). Επειδή οι συνήθειες του ανθρώπου προέρχονται από αντίστοιχες ενέργειες, πρέπει να προσδίδουμε σε αυτές τις ενέργειες έναν συγκεκριμένο χαρακτήρα. Και έχει κεφαλαιώδη σημασία η απόκτηση των σωστών συνηθειών να γίνεται από τη νεανική ηλικία (Ηθικά Νικομάχεια, Β', 1103b 21-25). Χαρακτηριστικά της αρετής είναι η ελεύθερη επιλογή, η προαίρεση, η σχετική με την ύπαρξή μας μεσότητα, η μεσότητα σε σχέση με τον άνθρωπο και ο καθορισμός της μεσότητας με βάση τη λογική και μέτρο τον φρόνιμο άνθρωπο, δηλαδή το άτομο που έγινε με τις πράξεις του ηθική προσωπικότητα. Κρίνεται απαραίτητο εδώ να προσδιοριστεί η μεσότητα. Μεσότητα είναι το σωστό μέτρο που βρίσκεται ανάμεσα σε δύο ακρότητες, την έλλειψη και την υπερβολή και εκφράζει έναν ποιοτικό ορθολογισμό. Όσον αφορά στις επικρίσεις που δέχτηκε η ηθική θεωρία του Αριστοτέλη, ο ίδιος απάντησε πως ως προς την ουσία και τον ορισμό η αρετή είναι μεσότητα, αλλά ως προς το άριστο ο αξιολογικός χαρακτήρας της είναι απόλυτος και άρα δεν επιδέχεται άλλη υπερβολή. Με τους λόγους του: «η αρετή είναι μεσότητα, διότι άλλες από τις κακίες υπολείπονται και άλλες υπερέχουν από το σωστό μέτρο τόσο στα συναισθήματα όσο και στις πράξεις, ενώ η αρετή επιλέγει και βρίσκει το μέσον. Γι' αυτό η αρετή σε σχέση με την ουσία της και σύμφωνα με τον ορισμό που καθορίζει την υπόστασή της είναι μεσότητα, σε σχέση όμως με το άριστο και το καλό αποτελεί ακρότητα» (Ηθικά Νικομάχεια, Β', 1107a 3-8). Κατά τον Αριστοτέλη, οι

διανοητικές αρετές αντιστοιχούν στις διανοητικές ενέργειες του ανθρώπου, δηλαδή στις εκδηλώσεις της λογικής. Εκδηλώνονται είτε ως υλική δημιουργία (η αρετή της τέχνης), είτε ως πράξη (αρετή της φρόνησης), είτε ως θεωρία (αρετή του νου). Σε αυτές τις ενέργειες αντιστοιχούν η αρετή της τέχνης, η αρετή της φρόνησης, η αρετή της επιστήμης και η αρετή του νου. Οι δύο πρώτες εξαρτώνται από συγκεκριμένες συνθήκες και γι' αυτό είναι ασταθείς, ενώ η επιστήμη και ο νους ερευνούν αιώνιες αλήθειες. Αν θέλουμε να τις ιεραρχήσουμε, πρώτη έρχεται η τέχνη, και ακολούθως η φρόνηση που θα εξελιχθεί σε επιστήμη και θα εξασφαλίσει την τελειότητα στον νου. Το εξελικτικό παράδειγμα είναι διάχυτο και δείχνει ότι δεν ευδοκιμεί ο μηχανικός αυτοματισμός στις επιδιώξεις. Όλες οι αρετές περιλαμβάνονται στην έννοια της δικαιοσύνης. Η δικαιοσύνη ορίζεται ως το αγαθό που στοχεύει στην ευδαιμονία του άλλου και όχι του προσώπου που την ασκεί. Γι' αυτό και θεωρείται ως η κορυφαία αρετή «κι ούτε αποσπερίτης, ούτε αυγερινός είναι τόσο θαυμαστός», και λέμε παροιμιακά: «σύνολη πράγματι στη δικαιοσύνη εδρεύει η αρετή» (Ηθικά Νικομάχεια, Ε', 1129b 27-30). Η δικαιοσύνη έχει την ίδια έννοια με τον σεβασμό των νόμων, οι οποίοι επιβάλλουν να εφαρμόζεται η αρετή και να αποφεύγεται η κακία. Ο νόμος υπαγορεύει να διαβιούμε σύμφωνα με την αρετή και απαγορεύει κάθε κακία. Το μέρος της νομοθεσίας που εξασφαλίζει την εφαρμογή της γενικής αρετής είναι αυτό που αφορά στη δημόσια κοινωνική εκπαίδευση (Ηθικά Νικομάχεια, Ε', 1130b 24-26). Η δικαιοσύνη αποτελεί ένα είδος μεσότητας, όχι όμως κατά τον ίδιο τρόπο με τις υπόλοιπες αρετές, αλλά με την έννοια ότι αυτή αντιπροσωπεύει το μέσον -ως ακρίβεια επιλογών- και η αδικία τα άκρα (Ηθικά Νικομάχεια, Ε', 1133b 33-34). Η μεσότητα στην άνω αρετή προσλαμβάνει ιδιαίτερη μορφή, διότι τα άκρα της, η «υπερβολή» και η «έλλειψη», δεν είναι δύο αντίθετα αξιολογικά άκρα, διότι και στα δύο βρίσκεται η αδικία, η οποία συνιστά την παθογένεια και αντιπροσωπεύει το παράλογο. Η δικαιοσύνη είναι αποτέλεσμα εσωτερικής προαίρεσης, με απαραίτητη προϋπόθεση για την απονομή της την επιείκεια. Εδώ ο φιλόσοφος ανατρέχει στο πνεύμα του νόμου και όχι στο γράμμα του νόμου. Διότι ο δικαστής θα πρέπει να προσπαθεί να προβλέψει όλες τις πιθανές περιπτώσεις που αφήνει ακάλυπτες η αοριστία του νόμου. Έτσι, η επιείκεια είναι η κάλυψη του κενού, της έλλειψης που εμφανίζει ο νόμος εξαιτίας της γενικότητάς του. Η φύση του επιεικούς συνίσταται στη διόρθωση του νόμου που έχει ελλείψεις από τον γενικό χαρακτήρα του. Κατ' αυτόν τον τρόπο εξηγείται ότι το κάθε τι δεν ρυθμίζεται με νόμο, διότι ορισμένα θέματα είναι ανεπίδεκτα νομοθετικής ρύθμισης, έτσι ώστε να απαιτείται ψήφισμα, το

οποίο και προσαρμόζεται στις διάφορες περιπτώσεις (Ηθικά Νικομάχεια, Ε', 1137b 26-33). Το ερώτημα που τίθεται, επειδή υπάρχουν πολλών ειδών αρετές, αναφέρεται στο ποιά από όλες μπορεί να καταστήσει τον άνθρωπο πραγματικά ευτυχισμένο. Ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι στην κορυφή της ιεραρχίας των αρετών βρίσκεται η σοφία και ότι η φρόνηση μας καθιστά ικανούς να κατακτήσουμε την σοφία. Ο άνθρωπος πρέπει να καταβάλλει προσπάθεια, ώστε να συγκροτεί την ζωή του σύμφωνα με τους κανόνες που επιβάλλει ο καλύτερος εαυτός του. Ο φιλόσοφος θεωρεί την πολιτεία ως μέσο που καθιστά εφικτή την άριστη ζωή, δηλαδή την απόκτηση της αρετής και της σοφίας, και όχι ως απώτερο σκοπό. Η ευδαιμονία λοιπόν ταυτίζεται με το ύψιστο αγαθό, διότι χωρίς την παρουσία της η ανθρώπινη δραστηριότητα θα ήταν μάταιη, άνευ αποχρώντος λόγου. Εξετάζοντας το θέμα της αρετής, θα μπορέσουμε να κατανοήσουμε βαθύτερα τη φύση της ευδαιμονίας, διότι αυτή αποτελεί ψυχική ενέργεια στα μέτρα της τέλει αρετής. Ο αληθινός πολιτικός κρίνεται απαραίτητο να μελετά κυρίως αυτή την αρετή, αν επιθυμεί να δημιουργεί αγαθούς πολίτες και πρόθυμους να υπακούουν τους νόμους (Ηθικά Νικομάχεια, Α', 1102a 5-10), χωρίς εδώ να υπονοείται οιαδήποτε μορφή παθητικότητας, καθότι για τον Αριστοτέλη ο νόμος προβάλλει το πνεύμα της πόλης. Τα στοιχεία με τα οποία η ψυχή επιτυγχάνει την αλήθεια είναι πέντε: η τεχνική ικανότητα, η επιστημονική γνώση, η φρόνηση, η σοφία και ο νους (Ηθικά Νικομάχεια, Ζ', 1139b 15-17). Ένας τρόπος για να ορίσουμε την φρόνηση, είναι να εξετάσουμε το ποιους ανθρώπους χαρακτηρίζουμε ως φρόνιμους. Ο άνθρωπος μπορεί να σκέπτεται σωστά για τα αγαθά και τα συμφέροντα που τον αφορούν, όχι ειδικά αλλά γενικά, ποιά τού εξασφαλίζουν δηλαδή ζωή που να τον ικανοποιεί. Αυτούς που σκέπτονται σωστά για οτιδήποτε τους ονομάζουμε φρόνιμους (Ηθικά Νικομάχεια, Ζ', 1140a 24-29). Φρόνιμους θεωρούμε τους ανθρώπους που μπορούν να διακρίνουν τα πράγματα που είναι θετικώς αξιόλογα για την ύπαρξή τους αλλά και για όλους τους ανθρώπους. Τέτοιοι άνθρωποι είναι οι πολιτικοί και οι ειδικοί σε θέματα οικονομίας (Ηθικά Νικομάχεια, Ζ', 1140b 8-11). Σημειωτέον ότι η οικονομία στον Αριστοτέλη δεν συνιστά ευκαταίιο στόχο αλλά ένα απαραίτητο διαχειριστικό εργαλείο. Η φρόνηση λοιπόν είναι αληθής έλλογη έξη, με αντικείμενο την πράξη που σχετίζεται με τα ανθρώπινα αγαθά (Ηθικά Νικομάχεια, Ζ', 1140b 19-21). Η σοφία θα πρέπει να είναι νους και επιστήμη από κοινού, ένα είδος επιστήμης των πολυτιμότερων πραγμάτων. Ο φιλόσοφος υποστηρίζει ότι είναι παράλογο να νομίζουμε ότι η πολιτική επιστήμη και η φρόνηση συνιστούν την σπουδαιότερη γνώση απ' όλες, διότι ο άνθρωπος δεν είναι το πολυτιμότερο πράγμα

στον κόσμο. Αν ήταν, θα μπορούσαν αυτές να καταλάβουν την πρώτη θέση ανάμεσα στις επιστήμες (Ηθικά Νικομάχεια, Ζ', 1141a 18-22). Η πολιτική και η φρόνηση σχετίζονται με την ίδια έξη, αλλά διαφέρουν στην ουσία. Η φρόνηση, όταν εφαρμόζεται στα ζητήματα της πόλης, είναι κατά κύριο λόγο νομοθετική και κατά μείζονα λόγο πολιτική (Ηθικά Νικομάχεια, Ζ', 1141b 23-27). Το ερώτημα που τίθεται, αναφέρεται σε τι είναι χρήσιμες οι αρετές; Η σοφία, επειδή αποτελεί μέρος της αρετής, καθιστά τον άνθρωπο που την κατέχει και ενεργεί σύμφωνα με το περιεχόμενό της, να είναι ευτυχισμένος. Ένα έργο τελειοποιείται με την εφαρμογή της φρόνησης και της ηθικής αρετής. Η αρετή καθιστά τον σκοπό του έργου σωστό και η φρόνηση καθορίζει τα μέσα για την επίτευξή του (Ηθικά Νικομάχεια, Ζ', 1144a 5-8). Έτσι, γίνεται φανερό ότι δεν μπορούμε να είμαστε κυριολεκτικά ενάρετοι, χωρίς φρόνηση, ούτε φρόνιμοι χωρίς ηθική αρετή (Ηθικά Νικομάχεια, Ζ', 1144b 30-32). Η αμοιβαιότητα - συμπληρωματικότητά τους είναι ρητή. Η θεωρητική σύλληψη δεν μπορεί να εκληφθεί έξω από την πρακτική - εφαρμοσμένη προέκτασή της. Σύμφωνα με τα όσα έχουμε αναπτύξει, αντιλαμβανόμεθα ότι ο συσχετισμός που αναφέραμε έχει καίριες συνέπειες για την εκπαίδευση, όπου η συμπόρευση της θεωρίας με την πράξη, σε ένα πλαίσιο διαδραστικό, είναι πάντοτε το ζητούμενο.

Προεκτείνοντας τα όσα εξετάσαμε, θα σημειώναμε ότι ο Αριστοτέλης συγκροτεί μια θεωρία περί αρετών, η οποία είναι σαφέστατα ρεαλιστική και αποτελεσματική. Δεν θα είμαστε έξω από την θεωρητική νομιμότητα, αν υποστηρίξουμε ότι ο αρχαίος φιλόσοφος με την θεωρία του αυτή έρχεται να δείξει το πώς διαμορφώνεται και εκδηλώνεται ένας άνθρωπος ως προσωπικότητα. Οι αρετές δεν είναι τυχαίες εκδηλώσεις, αλλά έρχονται να δείξουν το πώς αντιλαμβάνεται ο άνθρωπος την θέση του και την αποστολή του μέσα στο συλλογικό σύστημα στο οποίο δραστηριοποιείται. Η επισήμανση αυτή είναι κρίσιμη για το θέμα μας, εκ του ότι διαμορφώνονται οι συνθήκες για να κατανοήσουμε ποια είναι τα εφόδια εκείνα τα οποία θα αποτελέσουν μια θεμελιακή πρόταση για ουσιαστική ανάγνωση του ζητήματος της εκπαίδευσης και για διάρθρωση ή αναδιάρθρωση των δομών και των στόχων της. Ο Αριστοτέλης δραστηριοποιείται σε μια εποχή παρακμής και έχει συνείδηση αυτής της κατάστασης. Κρίνει όμως ότι ο άνθρωπος πρέπει να διαφυλάξει την ιδιαιτερότητα κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να διατηρήσει την ετοιμότητά του αναφορικά με την αλλαγή και την αντίστασή του απέναντι στην αλλοτρίωση. Οι αρετές παρουσιάζονται από τον φιλόσοφο ως εφόδια που αποτρέπουν την μαζικοποίηση, ως βάσεις που προστατεύουν από τον εκμαυλισμό και ως δημιουργικά

πεδία που φυλάσσουν την αυτονομία. Αν μεταφέρουμε στο εκπαιδευτικό σύστημα τις παρατηρήσεις αυτές, δεν θα είμαστε μακράν από το να υποστηρίξουμε ότι συνιστούν προτάσεις για μια αγωγή που δεν υποτάσσεται σε σκοπιμότητες. Αν ακολουθήσει ο διδάσκων και αφομοιώσει ο διδασκόμενος τις αρετές αυτές, τότε θα έχει ένα στέρεο πεδίο ικανοτήτων για να βρίσκεται σ' έναν συνεχή αναστοχασμό και αυτοστοχασμό. Αυτοί οι δυο παράγοντες ορίζουν το περιεχόμενο της προσωπικότητας και μεταβιβάζουν τον άνθρωπο από την φυσική κατάσταση στην πολιτιστική δημιουργία. Επομένως, ένα σύστημα κανονιστικών αρχών, το οποίο οριοθετεί την διαφορά μεταξύ του προοδευτικού από την παρακμή και μεταξύ της συνειδητοποίησης από την παθητικότητα, είναι ικανό να διαμορφώσει ένα παιδαγωγικό πρότυπο. Ωστόσο, με μια προσεκτική επισήμανση: ο Αριστοτέλης δεν θεωρούσε ότι η ατομική αυτοπραγμάτωση συνιστά την κορύφωση της ανθρώπινης προσωπικότητας. Ήταν μια εκτίμηση ότι η εν λόγω αυτοπραγμάτωση συνιστά την πλήρη διάστασή της στην περιοχή που ακονίζονται οι πολιτικές αντοχές. Αν λοιπόν το σύγχρονο σύστημα αγωγής εξετάσει το περιεχόμενό του με κριτήρια που και την παιδεία εξασφαλίζουν και την προέκτασή της στην πολιτική θεμελιώνουν, τότε μπορούμε να είμαστε αρκούντως βέβαιοι ότι το όραμα για μια μεταμόρφωση του κοινωνικού συστήματος θα είναι κάτι περισσότερο από αναμφίβολο.

2) Επίδραση της Αριστοτελικής ηθικής στις θεωρίες της εκπαίδευσης.

Σύμφωνα με τον Σταγειρίτη φιλόσοφο, προϋπόθεση της ευδαιμονίας και στόχος της εκπαίδευσης είναι η αρετή. Για τον Αριστοτέλη, η αρετή είναι δύο ειδών: η διανοητική και η ηθική. Η διανοητική χρωστά τη γέννηση και την ανάπτυξή της κατά κύριο λόγο στη διδασκαλία. Είναι ευθύνη της παιδείας και των φορέων της. Αντίθετα, η ηθική αρετή γεννιέται από τη συνήθεια, είναι δηλαδή θέμα συνήθειας «έξ' ἑθους περιγίνεται». Αυτή, είναι ευθύνη του ανθρώπου που με τη θέληση και την επιμονή του τις κατακτά. Η ηθική αρετή δεν είναι έμφυτη ιδιότητα, αλλά επίκτητη, αποκτιέται δηλαδή από τον άνθρωπο, επειδή αυτός έχει εκ φύσεως την ιδιότητα να τη δεχτεί. Ο άνθρωπος δεν έχει εκ φύσεως την ιδιότητα να είναι ηθικός. Την αποκτά με τη διαρκή επανάληψη και τη συνήθεια. Για την κατάκτηση της ηθικής αρετής προηγείται η ενέργεια (οι εμπειρίες, οι επαναλήψεις και η άσκηση). Πρώτα δηλαδή ασκούμεστε σε

μία αρετή και ύστερα την αποκτούμε (π.χ. «τὰ μὲν δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα»), γινόμαστε δηλαδή δίκαιοι πράττοντας δίκαιες πράξεις). Ο Αριστοτέλης θεωρεί ως ένα από τα σπουδαιότερα έργα της πολιτείας το παιδευτικό, το οποίο υλοποιείται κυρίως με τους νόμους και την παιδεία. Για το λόγο αυτό, αναφέρεται στο έργο του νομοθέτη και του δασκάλου, το οποίο είναι να κάνει τους πολίτες καλούς με τον εθισμό. Εθίζοντας με σωστό τρόπο τους πολίτες στο καλό, αποκτούν την ηθική αρετή, η οποία είναι απαραίτητη για την κατάκτηση της ευδαιμονίας. Αποκτά κανείς την ηθική αρετή, εάν εξασκηθεί σωστά με ηθικές πράξεις. Με την καλή εξάσκηση πετυχαίνει κάποιος τον στόχο του, ενώ με την κακή αποτυχαίνει (εὖ - κακῶς). Ο φιλόσοφος δεν αναιρεί την αρχική του θέση, ότι δηλαδή η ηθική αρετή είναι αποτέλεσμα εθισμού, απλά, αποδέχεται ότι ο εθισμός είναι έργο του νομοθέτη και του δασκάλου. Το άτομο δε λειτουργεί μόνο του και για χάρη του εαυτού του, αλλά ως μέλος του συνόλου, ως πολίτης δηλαδή στο πλαίσιο της λειτουργίας του κράτους. Επομένως και η ηθική αρετή είναι γνώρισμα του πολίτη ως μέλος του συνόλου. Ο νομοθέτης είναι εκείνος, ο οποίος, με τους νόμους, θα εξασκήσει με τον εθισμό τους πολίτες στην ηθική αρετή. Η αρετή είναι αποτέλεσμα επαναλήψεων όμοιων ενεργειών «ὁμοίων ἔνεργειῶν». Οι ενέργειες είναι εκείνες, οι οποίες διαμορφώνουν τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας. Η επανάληψη όμοιων ενεργειών, η επανάληψη της ηθικής πράξης μάς βοηθάει να αποκτήσουμε μέσω του εθισμού, τα μόνιμα αυτά στοιχεία του χαρακτήρα μας. Σε αυτό, συνίσταται ο ρόλος της παιδείας. Ο εθισμός έχει μεγάλη παιδαγωγική αξία για τον Αριστοτέλη, διότι τα παιδιά συνηθίζουν να ενεργούν σωστά για τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς τους. Η μικρή ηλικία είναι εκείνη, η οποία είναι η καταλληλότερη, ενεργώντας σωστά, από ηθική άποψη, προκειμένου να εγγραφούν στην ψυχή του ανθρώπου τα στοιχεία του χαρακτήρα και να αρχίσει η διαμόρφωση της ηθικής συνείδησης. Πρέπει, επομένως, από μικρή ηλικία να αποκτούμε τις σωστές συνήθειες. Η αρετή του Αριστοτέλη είναι κοινωνική, έχει δηλαδή κοινωνικό χαρακτήρα. Αναφέρεται στην καθημερινή κοινωνική ζωή και τις καθημερινές συναλλαγές. Οι δίκαιες συναλλαγές διαμορφώνουν δίκαιους ανθρώπους, ενώ σε αντίθετη περίπτωση, άδικους. Από τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι συμπεριφέρονται στους άλλους, διαμορφώνονται τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά, τα μόνιμα, όπως προαναφέρθηκε, στοιχεία του χαρακτήρα μας. Η ηθική αρετή σύμφωνα με τον φιλόσοφο σχετίζεται με την ευχαρίστηση και τη δυσαρέσκεια, καθώς εξαιτίας της ευχαρίστησης πράττουμε ανάξια πράγματα και εξαιτίας της δυσαρέσκειας απέχουμε από τα ωραία πράγματα.

Για τον λόγο αυτό, πρέπει να έχουμε πάρει αμέσως, από τη μικρή μας ηλικία, την αγωγή εκείνη, ώστε να νιώθουμε ευχάριστα και δυσάρεστα με όσα πρέπει, γιατί αυτή είναι η σωστή παιδεία «διὰ μὲ ν γὰ ρ τὴ νή δονὴ ντὰ φαῦ λαπράττομεν, διὰ δὲ τὴ νλύπηντωνκαλῶνἀπεχόμεθα. Διὸ δεῖ ἡ χθαί πως εὐ θὺ ς ἐ κ νέων, ὥστε χαίρειν τε καὶ λυπεῖ σθαι οἷ ς δεῖ , ἢ γὰ ρ ὁ ρθὴ παιδεία αὐ τὴ ἐ στίν». Η διαπαιδαγώγηση επομένως από τη νεανική ηλικία μπορεί να οδηγήσει τους νέους στην καταλληλότητα του συναισθήματος ευχαρίστησης και δυσαρέσκειας. Η διαπαιδαγώγηση είναι υπόθεση που σχετίζεται με την παιδεία και όπως υποστηρίζει ο Αριστοτέλης μόνο με την ορθή παιδεία «ὁ ρθὴ παιδεία», η οποία βοηθάει τον άνθρωπο να διακρίνει τις καλές και τις κακές ηδονές. Η ορθή παιδεία είναι ευθύνη της οργανωμένης κοινωνίας και των θεσμών της, δηλαδή της οικογένειας, του εκπαιδευτικού συστήματος αλλά και του ευρύτερου περιβάλλοντος. Αυτοί θα καθορίσουν ποιες πράξεις πρέπει να συνοδεύονται με ευχάριστα και ποιες με δυσάρεστα συναισθήματα με σκοπό να συνηθίσει ο άνθρωπος από την παιδική του ηλικία σε αυτές που αφορούν σε ευχάριστα συναισθήματα. Η ηθική αρετή επομένως συνδέεται με τη ζωή στην πολιτική κοινωνία μέσω της παιδείας. Οι αρετές είναι θέμα συνήθειας, μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα. Κάθε ἔξη είναι αποτέλεσμα ὁμοίων ενεργειῶν, οι οποίες επαναλαμβάνονται. Αυτό σημαίνει πως από την ποιότητα των ενεργειῶν εξαρτάται και η ποιότητα των ἔξεων, οι οποίες μπορεί να είναι αξιόλογες αλλά και ανάξιες λόγου, θετικές αλλά και αρνητικές, καλές αλλά και κακές. Δεν είναι αρκετό να χαρακτηρίζονται οι αρετές ἔξεις. Θα πρέπει να προσδιοριστεί η ποιότητά τους. Αυτό, το οποίο διαφοροποιεί τις αρετές από τις άλλες ἔξεις είναι ότι μία ἔξη είναι αρετή όταν κάνει τον άνθρωπο που την ἔχει να βρίσκεται στην τέλεια κατάστασή του, ενώ βοηθά αυτόν που την ἔχει να εκτελεί με σωστό τρόπο το ἔργο, το οποίο είναι προορισμένο για αυτόν «αὐ τό τε εὐ ἔ χον ἀ ποτελεῖ καὶ τὸ ἔ ργον αὐ τοῦ εὐ ἀ ποδίδωσιν». Ο Αριστοτέλης καταλήγει πως η αρετή είναι συνήθεια (μόνιμο, δηλαδή, στοιχείο του χαρακτήρα μας), η οποία είναι προαιρετική (επιλέγεται, δηλαδή, ελεύθερα από τον άνθρωπο), είναι ουσιαστικά μία μεσότητα (ανάμεσα σε δύο κακίες, την υπερβολή και την ἔλλειψη) αναφορικά με εμάς καθορισμένη με τη λογική και πιο συγκεκριμένα με τη λογική που καθορίζει ο φρόνιμος άνθρωπος «Ἔστιν ἄ ρα ἡ ἀ ρετὴ ἔ ξις προαιρετικὴ, ἐ ν μεσότη τιοῦ σατῆ πρὸ ς ἢ μᾶ ς, ὠρισμένη λόγῳ καὶ ὧ ἄ ν ὁ φρόνιμος ὁ ρίσειεν.»

Για τον φιλόσοφο, η απόκτηση αρετής και ευδαιμονίας δεν είναι θέμα τύχης, αλλά παιδείας. Η τέλεια πολιτεία επιδιώκει την τέλεια παιδεία, ενώ, αυτή με τη σειρά της επιδιώκει την τέλεια αρετή. Η παιδεία θα πρέπει να προάγει την αρετή και να διαπλάθει ηθικά τον άνθρωπο. Βασικές προϋποθέσεις για τη μόρφωση, κατά τον Αριστοτέλη, είναι η φύση, η συνήθεια και η λογική. Η «φύση» αφορά στα κληρονομικά χαρακτηριστικά του ατόμου, σε αυτά, δηλαδή, τα οποία έχει αποκτήσει κανείς από την οικογένειά του. Γενικά η φύση είναι η απαρχή της εκπαιδευτικής διαδικασίας, την οποία αναλαμβάνουν οι γονείς από την γέννηση μέχρι ένα ηλικιακό χρόνο του ατόμου. Η «συνήθεια» αφορά στην άσκηση και τις πρακτικές του ατόμου κατά τη διάρκεια της ζωής του. Η «λογική», σχετίζεται με την έννοια του λόγου και αφορά στη διδασκαλία του ατόμου. Επιπλέον, οι εν λόγω τρεις παράγοντες πρέπει να βρίσκονται σε συμφωνία μεταξύ τους. Έτσι, ο άνθρωπος θα είναι εύπλαστος στην ευθύνη του νομοθέτη και τα υπόλοιπα εναπόκεινται στην παιδεία, εφόσον ορισμένα εξ αυτών μαθαίνονται από τους δασκάλους.

3ο μέρος

- 1) Το έθος, το ήθος και ο λόγος στον Αριστοτέλη όπως αυτό διαχέεται στην προσχολική ηλικία.

Ως προς τη δύναμη της αγωγής δέχεται ο Αριστοτέλης ότι αυτή εξαρτάται από τρεις παράγοντες: τις κληρονομικές καταβολές - τη φύση του ατόμου, το έθος - την άσκηση και τον λόγο δηλαδή τη διδασκαλία. Η εκπαίδευση, πιστεύει ο Αριστοτέλης, οφείλει να είναι οικογενειακή και δημόσια. Η οικογενειακή εκπαίδευση αρχίζει από τη γέννηση και διαρκεί μέχρι το 7ο έτος, οπότε αρχίζει η δημόσια εκπαίδευση. Κατά τη διάρκεια της δημόσιας εκπαίδευσης η οικογενειακή θα βοηθά και θα συμπληρώνει τη σχολική αγωγή. Η κοινή εκπαίδευση πρέπει να γίνεται σε δημόσια ιδρύματα. Την όλη φροντίδα θα την έχει η πολιτεία. Η αγωγή πρέπει να είναι μεν κοινή, αλλά να προσαρμόζεται σε κάθε περίπτωση προς την αντιληπτική ικανότητα και την ατομικότητα του μαθητή. («Ηθικά Νικομάχεια» 174).

Τα μορφωτικά ιδεώδη του Αριστοτέλη πρέπει να είναι τα εξής: 1. «Τα χρήσιμα προς τον βίο», το ωφελμιστικό δηλαδή ιδεώδες. Οι χρήσιμες και πρακτικές γνώσεις πρέπει

πάντοτε να οδηγούν στην ηθική ζωή και στην ελευθερία του ατόμου και όχι στη χυδαία και ανελεύθερη ζωή («Πολιτικά» 1337 B και 1338 A). 2. «Τα τείνοντα προς την αρετή», το ηθικό ιδεώδες. Η όλη αγωγή πρέπει να οδηγεί στην ηθικοποίηση του ανθρώπου («Πολιτικά» 1332 A). Για να πετύχει η ηθικοποίηση του ανθρώπου, πρέπει οι τρεις δυνάμεις της αγωγής η φύση, το έθος και ο λόγος να βρίσκονται σε αρμονία μεταξύ τους. 3. «Τα προς τη διάνοια τείνοντα», η ανάπτυξη δηλαδή των πνευματικών ικανοτήτων. Η ανάπτυξη των διανοητικών ικανοτήτων δεν πρέπει να καλλιεργεί τον εγωισμό και την αλαζονεία. Πρέπει να οδηγεί προς την ενάρετο ζωή («Πολιτικά» 1337 B).

«Τα περιττά», το καλαισθητικό ιδεώδες. Ο Αριστοτέλης είναι ο πρώτος που εισάγει στη διδασκαλία και το μάθημα της «γραφικής», της ιχνογραφίας. 5. «Το πολιτειακό ιδεώδες». Η μόρφωση του ανθρώπου δεν πρέπει να αποβλέπει μόνο στην ευδαιμονία του ατόμου, αλλά και του κοινωνικού συνόλου. Από όλα αυτά συμπεραίνεται ότι τα μορφωτικά ιδεώδη είναι ανάλογα με τον σκοπό της αγωγής. Ο άνθρωπος κατευθύνεται προς τα εκπαιδευτικά ιδεώδη και πραγματοποιεί τον σκοπό της αγωγής παρωθούμενος από διάφορες ορμές, όπως ορμή για επικοινωνία, ορμή για γνώση, ορμή για κίνηση και ορμή για μίμηση.

Ενδιαφέρον έδειξε ο Αριστοτέλης και για τα μεθοδολογικά προβλήματα. Αυτός πρώτος τόνισε ότι σπουδαία πηγή της γνώσης είναι η παρατήρηση της φύσης («Φυσική ακρόαση» 247 B). Η διανόηση πρέπει να συμφωνεί με την εμπειρία («Περί ζώων γενέσεως» 760 B). Η εμπειρία όμως παρέχει μερικές γνώσεις και όχι γενικές. Δεν μας γνωρίζει την αιτία. Ο Αριστοτέλης, ως γνωστόν, θεμελίωσε τις δύο μεθόδους της λογικής έρευνας, την επαγωγική και την παραγωγική. Στη διδασκαλία κυρίως χρησιμοποιούμε την επαγωγική μέθοδο («Αναλυτικά ύστερα» 100 A).

2) Η εκπαίδευση στην προσχολική αγωγή σύμφωνα με την Αριστοτελική θεωρία σήμερα

Ο Αριστοτέλης διακρίνει τέσσερις εκπαιδευτικές βαθμίδες στο εκπαιδευτικό του σύστημα: 1 η βαθμίδα: Ο Αριστοτέλης στη βαθμίδα αυτή αναφέρεται στην προ του γάμου αγωγή. Εστιάζει κυρίως στην οικογένεια. Προκειμένου να εξασφαλιστεί η καλή φύση του παιδιού, θα πρέπει οι μελλοντικοί να έχουν καλή σωματική δύναμη

και υγεία, αλλά και καλές ψυχικές και πνευματικές καταβολές. Το κατώτατο όριο ηλικίας για τον γάμο ορίζεται το 18ο έτος για τη γυναίκα, ενώ για τον άντρα το 37ο έτος της ηλικίας του. Κατά τη διάρκεια εγκυμοσύνης της η γυναίκα θα πρέπει να προφυλάσσεται κατάλληλα για την ομαλή ανάπτυξη του εμβρύου. Οι γυναίκες μπορούν να αποκτήσουν παιδιά έως την ηλικία των 50, ενώ οι άντρες έως την ηλικία των 70.

2 η βαθμίδα: Η βαθμίδα αυτή αφορά στην εκπαίδευση του παιδιού από τη γέννησή του έως το 7ο έτος της ηλικίας του. Κατά τη διάρκεια του πρώτου έτους, το παιδί θα πρέπει να τρέφεται πολύ καλά, καθώς τότε χτίζονται τα θεμέλια της υγείας του ανθρώπου. Επίσης, το παιδί, θα πρέπει να συνηθίσει στις μεταβολές του καιρού, ενώ θα πρέπει να κινείται και να εκδηλώνεται ελεύθερα. Έπειτα, από το 2ο έως το 5ο έτος της ηλικίας του, θα πρέπει να εξασκείται σωματικά, πάντα λαμβάνοντας υπόψη την ηλικία του. Δεν πρέπει να επιβάλλεται τίποτα στα παιδιά χρησιμοποιώντας βία, αντίθετα θα πρέπει να επιτρέπεται τόση κίνηση όση χρειάζεται, προκειμένου να μην υπάρχει έλλειψη προθυμίας από τη μεριά του παιδιού. Θα πρέπει να διδάσκονται μύθοι στο παιδί, ηθικού περιεχομένου, από το οικογενειακό του περιβάλλον, αλλά και μουσική δίχως όμως να κουράζεται το παιδί. Την ευθύνη για το ποιοι μύθοι θα διαβάζονται την είχαν οι παιδονόμοι. Αργότερα, από το 5ο έως το 7ο έτος της ηλικίας του παιδιού θα καταβάλλεται προσπάθεια μέσω των παιχνιδιών και άλλων δραστηριοτήτων, ούτως ώστε να ανακαλυφθούν και να καλλιεργηθούν τα ενδιαφέροντα και οι κλίσεις του. Όλα αυτά, είναι ο προπομπός για τις μετέπειτα ασχολίες, αφού τα περισσότερα παιχνίδια είναι μιμήσεις σοβαρών εργασιών, που θα είναι και αντικείμενο παιδείας των νέων. Επιπλέον, από τα 5 έως τα 7 χρόνια το παιδί θα πρέπει να παρακολουθεί ως ακροατής τα μαθήματα που ακολούθως θα διδαχθεί συστηματικά. Πρόκειται για προπαρασκευαστικό στάδιο όπου το παιδί εξοικειώνεται με το περιβάλλον του σχολείου, το εκπαιδευτικό πρόγραμμα, τα μαθήματα και τα πρόσωπα. Η ανατροφή του παιδιού είναι ευθύνη των γονέων, ενώ οι δούλοι δεν θα πρέπει να έχουν καμία ανάμειξη σε αυτό. Συνεχίζοντας για την ηλικία αυτή, με αναφορά στους παιδονόμους, τονίζει πως αυτοί οφείλουν να κρατούν το παιδί μακριά από οπτικές και ακουστικές εντυπώσεις, οι οποίες δεν ταιριάζουν σε ελεύθερους ανθρώπους. Ο Σταγειρίτης φιλόσοφος κάνει λόγο για την παιδεία των ελεύθερων πολιτών. Τα παιδιά θα πρέπει να διδάσκονται από τα ωφέλιμα πράγματα αυτά, τα οποία δεν κινδυνεύουν να καταστήσουν όποιον τα διδάσκεται βάνουσο. Βάνουση ασχολία είναι αυτή που καταστρέφει το σώμα ή το μυαλό «ἄχρηστον ἄπεργάζονται τὸ σῶμα τῶν ἐλευθέρων ἢ τὴν διάνοιαν». Ο Σταγειρίτης φιλόσοφος προβάλλει

ένα πρότυπο παρεχόμενης γνώσης που συνθέτει στοιχεία χρησιμότητας, αναγκαιότητας και επιστημονικής αλήθειας, με κυρίαρχο τον ηθικοπλαστικό προσανατολισμό. Το πρότυπο της επαγγελματικής εκπαίδευσης συνδέεται με τους «βαναύσους», δηλαδή με τους ανθρώπους που διαθέτουν τη γνώση και την κατασκευαστική ικανότητά τους στην υπηρεσία των άλλων με αμοιβή, στοιχείο δουλικότητας κατά τον Αριστοτέλη. Ο νομοθέτης από την άλλη, θα πρέπει να αποκλείσει την αισχρολογία από την πόλη, είτε να λέγεται, είτε να ακούγεται από τους νέους. Προβλεπόταν ποινή, ανάλογα με την ηλικία των νέων, σε περίπτωση που δεν τηρούσαν τους κανονισμούς. Ακόμη, πριν φτάσουν να μπορούν να συμμετέχουν σε συμπόσια και σε καταστάσεις μέθης, θα έπρεπε να απαγορεύεται η παρακολούθηση ιάμβων ή κωμωδιών, μέχρι μία ορισμένη ηλικία, διότι τότε θα τους προφυλάσσει η παιδεία από την αρνητική επιρροή των ασχολιών που τα συγκεκριμένα είδη προβάλλουν. 3 η βαθμίδα: Η βαθμίδα αυτή ξεκινά από το 7ο έως το 14ο έτος της ηλικίας του παιδιού. Είναι η περίοδος υποχρεωτικής φοίτησης του παιδιού στο σχολείο. Η εκπαιδευτική επιμέλεια είναι καθήκον πλέον της πολιτείας. Τα παιδιά θα διδάσκονται γράμματα (ανάγνωση, γραφή και αριθμητική), γυμναστική, μουσική και γραφική ιχνογραφία. Σημαντικός ωστόσο είναι και ο ρόλος του παιδαγωγού, ο οποίος δεν έχει το ρόλο της αυθεντίας, αλλά προσπαθεί να ωφελήσει το μαθητή όσο το δυνατόν περισσότερο. Όπως προαναφέρθηκε, με τον όρο «γράμματα» εννοούνται η ανάγνωση, η γραφή, στοιχεία γραμματικής και βασικά στοιχεία αριθμητικής, γεωμετρίας και αστρονομίας. Η διδασκαλία ήταν ευθύνη του «γραμματιστή», στα «διδασκαλεία», σε δημόσιους, δηλαδή, σχολικούς χώρους ή σε ιδιωτικούς. Επιπλέον, η διδασκαλία ήταν εξατομικευμένη, ενώ τα μαθήματα διαρκούσαν πολλές ώρες. Αντίθετα, ο παιδαγωγός ήταν εκείνος, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για τη μετάβαση του μαθητή στους χώρους της διδασκαλίας, αλλά και για τη συνολική του εικόνα. Ο παιδαγωγός ήταν δούλος. 4 η βαθμίδα: Είναι η τελευταία βαθμίδα της αγωγής. Ξεκινά από το 14ο έτος και φτάνει μέχρι και το 21ο έτος της ηλικίας του παιδιού. Τη χρονική αυτή περίοδο ο νέος διδάσκεται γραμματική, ρητορική, διαλεκτική, φυσική, ιστορία, πολιτική και φιλοσοφία. Σε αυτή τη βαθμίδα, οι νέοι εκπληρώνουν τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις.

Η εκπαίδευση με την γενικότερη έννοια περιλαμβάνει όλες τις δραστηριότητες που σκοπεύουν στην επίδραση με συγκεκριμένο τρόπο στη σκέψη, στο χαρακτήρα και στη σωματική αγωγή του ατόμου. Από τεχνικής πλευράς, η εκπαίδευση είναι η

διαδικασία με την οποία η κοινωνία μεταδίδει σκόπιμα τη συσσωρευμένη γνώση, τις δεξιότητες και τις αξίες από τη μια γενιά στην άλλη. Για τον Αριστοτέλη, η εκπαίδευση είναι ο κοινωνικός εκείνος θεσμός που μπορεί να επηρεάσει δραστικά την εξέλιξη της πολιτικής και, άρα, να λειτουργήσει ως δομικός παράγων της. Βεβαίως, εξετάζει την παιδεία ως φιλόσοφος, αλλά διατυπώνει και προτάσεις διδακτικής μεθοδολογίας εντάσσοντας το περιεχόμενό τους σ' έναν ευρύτερο πολιτικό σχεδιασμό, οπότε θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι οι έννοιες που χρησιμοποιεί έχουν και έναν μετεκπαιδευτικό χαρακτήρα. Προβαίνει σε παιδαγωγικές επισημάνσεις και προτείνει «μέσα» για την κατεύθυνση της κοινωνίας προς το πρότυπο της κατάκτησης της ευδαιμονίας, ως πληρώματος ή σύνθεσης των αρετών, με τις αναγκαίες ευθύνες που διαδικαστικά πρέπει να αναληφθούν. Πρόκειται για τα εργαλεία εκείνα που ενσωματώνουν σε προχωρημένο βαθμό τον σκοπό για τον οποίο επιλέγονται και, επομένως, δεν κινούνται στην περιοχή του τυχαίου (Κωνσταντίνου Δ. Γεωργούλη, 1962). Μπορεί για πολλούς η ταύτιση της εκπαίδευσης -πόσο μάλλον του σήμερα- με τις πεποιθήσεις του Αριστοτέλη περί ηθικής να μοιάζει αδύνατη. Παρόλα αυτά, πολλά από τα χαρακτηριστικά της φιλοσοφίας του Αριστοτέλη αποτέλεσαν τις βάσεις για πολλά εκπαιδευτικά συστήματα παγκοσμίως (I. Düring, 1994). Σε αυτό το σημείο έρχεται να μας αποδείξει η τοποθέτηση του Αριστοτέλη -η οποία έχει τη βάση της στο ότι το κράτος είναι μια κοινωνία όμοιων και ίσων πολιτών- ότι οι πολίτες πρέπει να τύχουν της αρωγής της εκπαίδευσης (ως συλλογικού αγαθού), ώστε να βελτιώνεται ο προσωπικός και, κατ' επέκταση, ο δημόσιος βίος, δημιουργώντας τις συνθήκες εκείνες για να κατακτηθεί η συνειδητότητα και να οδηγηθεί ο κάθε πολίτης στην πνευματική και κοινωνική τελειώσή του, ανάλογα με τα προσόντα που διαθέτει. Υπέρτατος σκοπός είναι να οδηγηθεί η ίδια η κοινωνία να εκφράζει αξιολογικές κρίσεις, απορρίπτοντας κάθε παθογένειά με εμπράγματα φανερώσεις (Terezis, C, 2005). Με άλλα λόγια, δεν υπάρχουν δίκαιες κοινωνίες, διότι ακριβώς δεν υπάρχουν δίκαιοι άνθρωποι, καθότι οι αξίες προκύπτουν ως έννοιες από τον τρόπο συμπεριφοράς των ανθρώπων και δεν επιβάλλονται άνωθεν. Εν ολίγοις, θεωρεί ότι το κράτος προετοιμάζει τον πολίτη, μέσω της παιδείας, να βρίσκεται σε θέση να πράττει «τα καλά» και «τ' αναγκαία και χρήσιμα» (Σωτηρία Α. Τριαντάρη, 2011). Το ποιοτικό έτσι συντονίζεται με το ποσοτικό και διαμορφώνονται οι ιδανικές συνθήκες. Είναι φανερό πως προτιμά πάντως τους άριστους νόμους από τους άριστους πολίτες, επειδή οι νόμοι ως απρόσωποι θεσμοί δεν επηρεάζονται από προθέσεις, σε αντίθεση με τους ανθρώπους

(Κωνσταντίνου Δ. Γεωργούλη, 1962). Το έθος κατά τον Αριστοτέλη, που αποτελεί μια αξία που μνεί τον άνθρωπο στην αρετή, είναι μια έννοια συνυφασμένη με την ηθική. Θα λέγαμε αλλιώς πως είναι ένα αναπόσπαστο κομμάτι της. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη κανένας δεν γεννιέται γνωρίζοντας τα πάντα και τίποτα δεν αποκτάται χωρίς επιμονή. «Τρία πράγματα χρειάζεται η εκπαίδευση: τη φύση, τη μάθηση και την άσκηση», Αριστοτέλης. Αυτό δεν είναι άλλωστε και το ζητούμενο της εκπαίδευσης; Να μορφώσει τους μαθητές, όχι με στείρα γνώση που θα φυτευτεί στα κεφάλια τους και θα σβηστεί με το που εισχωρήσει άλλη, αλλά με τροφή που θα γίνει αφορμή για γνώση ή πιο απλά πράξη που θα αποφέρει γνώσεις. Οι αρχές και οι απόψεις που πρόσβευε ο Αριστοτέλης μερικές φορές μοιάζουν ουτοπικές σε μια κοινωνία του 21ου αιώνα και φαντάζει δύσκολο να γίνουν πράξη και να εφαρμοστούν με τη δεδομένη κατάσταση της επικαιρότητας. Αυτό όμως είναι και ένα χαρακτηριστικό που καθιστά τον Αριστοτέλη σπουδαίο φιλόσοφο με διαχρονικές λυτρωτικές απόψεις, το ότι δηλαδή έχει διαμορφώσει και εκφράσει τις θεωρίες του με τέτοιο τρόπο, ώστε να καλύπτουν κάθε λογής κοινωνία και πολιτισμό. Αρχή του Αριστοτέλη, λοιπόν για το εκπαιδευτικό σύστημα μιας σύγχρονης κοινωνίας, θα ήταν από μικρά τα παιδιά να συνηθίσουν να πράττουν για να κατακτήσουν, τότε αυτή η συνήθεια θα γίνει τρόπος ζωής. Αν οι πράξεις τους είναι ενάρετες θα είναι και τα ίδια τα παιδιά ενάρετα και φυσικά αυτό θα έχει θετικό πρόσημο καθ' όλη την διάρκεια της ζωής τους.

Περνώντας στον τομέα της εκπαίδευσης και την επιρροή που μπορεί να ασκήσει στο πολιτικό μέρος μιας κοινωνίας, συχνά υποστηρίζεται μέχρι και σήμερα, ότι η διαφοροποίηση των στόχων της παιδείας και των εκπαιδευτικών διεργασιών μπορούν να επιφέρουν σημαντικές αναδιατάξεις στον κοινωνικό και πολιτικό κορμό τέτοιες, ώστε να κατευθύνουν τις επιλογές προς αναστοχαστικές και πνευματικές ανησυχίες και σε μία δίκαιη λειτουργία των οικονομικών παραγόντων (δυνάμεων - σχέσεων), τουλάχιστον υπό το πρίσμα της εξασφάλισης ισορροπιών. Πρόκειται για ισορροπίες που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σταδιακά στην επίτευξη του αριστοτελικού μέτρου, δηλαδή της ρεαλιστικά επίκαιρης αντιμετώπισης μίας συνθήκης. Βέβαια, όλα όσα ειπώθηκαν παραπάνω δεν μπορούν να επιτευχθούν από την μια μέρα στην άλλη, αλλά απαιτούν βάθος χρόνου, προκειμένου να εμπεδωθεί η αναγκαιότητα των αλλαγών εκείνων οι οποίες απαιτούνται. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, οι πολιτικοί θεσμοί πρέπει να είναι συνδυασμένοι με την επίτευξη της ηθικής, γι' αυτό η

εκπαίδευση ως κοινωνικός θεσμός μπορεί να επηρεάσει εξ ολοκλήρου την πορεία της πολιτικής. Το δίκαιο οφείλει να συνδέεται με την πολιτική και την ηθική, διότι μας αφορά όλους και πρέπει η διαμόρφωσή του να ανταποκρίνεται στις αρχές ενός δημοκρατικού πολιτεύματος με φιλελεύθερη δομή. Για το λόγο αυτό οι πολίτες πρέπει να προετοιμάζονται από την παιδική τους ηλικία ώστε να συνειδητοποιούν τις αξίες της ζωής (Αριστοτελικά,1980). Αναζητώντας λύσεις αναφορικά με το πώς το εκπαιδευτικό σύστημα μπορεί να προσλάβει από την κοινωνική πραγματικότητα στοιχεία, αλλά το πώς μπορεί το ίδιο να την μετασχηματίσει σε περιόδους κρίσης της, πιστεύεται ότι μπορούμε να καταφύγουμε στην θεωρία του Αριστοτέλη περί φιλίας. Για να αιτιολογήσουμε εξ αρχής την θέση μας, είναι απαραίτητο να καταθέσουμε την βασική εκτίμηση του Σταγειρίτη σχετικά με το περιεχόμενο της φιλίας. Η φιλία είναι η αναφορά ενός προσώπου προς ένα άλλο με στοιχεία τόσο γνησιότητας και αυθορμητισμού όσο και ορθολογικού προγραμματισμού. Ο φίλος είναι ένα πρόσωπο το οποίο προσεγγίζει το πρόσωπο της αναφοράς του μέσα από μια βαθύτατη συναίσθηση του κοινωνικού καθήκοντός του, στην ευρεία σημασία του όρου (Jonathan Barnes,1995). Πιο συγκεκριμένα, παρακολουθεί το άλλο πρόσωπο προσεκτικά σε βάθος χρόνου, με σκοπό να ανακαλύψει ποια είναι τα στοιχεία εκείνα που θα το ολοκληρώσουν ως προσωπικότητα. Φροντίζει λοιπόν τα στοιχεία αυτά να τα χορηγήσει και συγχρόνως να γνωστοποιήσει στο πρόσωπο αναφοράς του πώς θα τα χρησιμοποιήσει. Άρα, ο πραγματικός φίλος δεν είναι αυτός που προσπαθεί να παρουσιασθεί με όρους πατερναλιστικούς, αλλά κατευθύνει το πρόσωπο που αγαπά στο να μπορεί από μόνο του να οδηγηθεί στην ολοκλήρωσή του (Δ.Ζ Ανδριόπουλος, 1997). Τη θέση αυτή ο Αριστοτέλης την έχει αντλήσει από τον διάλογο του Πλάτωνα Αλκιβιάδης Α΄1 , όπου ο Σωκράτης κατευθύνει τον Αλκιβιάδη κατά τέτοιο τρόπο, ώστε και τα σφάλματά του να αναγνωρίζει και συγχρόνως να κατανοεί με ποιο τρόπο θα οδηγηθεί προσωπικά στην αξιοποίηση των προσόντων του (Κωνσταντίνου Δ. Γεωργούλη, 1962). Οι προτάσεις διαφέρουν ως προς τις περί παιδείας παραδόσεις που πρέπει να ακολουθηθούν, ή ως προς τα παραδείγματα εκείνα που θέτουν αξιώσεις, με βάση τις αιτιολογήσεις που εξασφαλίζουν για εφαρμογή τους. Ιδιαίτερα όμως επανέρχεται στο προσκήνιο η αρχαιοελληνική πρόταση, η οποία ταυτίστηκε με την ανάπτυξη, σε οριζόντια και κάθετη διάταξη, της δημοκρατίας και με την αξιολογή ποιοτικές ανακατασκευές, εξέλιξη των τομέων του πολιτισμού σχεδόν σε καθολική κλίμακα. Ανάμεσα λοιπόν στις προτάσεις αυτές κεντρική θέση κατέχει η καταφυγή στον Αριστοτέλη, ο οποίος αποτελεί την κορυφαία επιστημονική

προσωπικότητα του αρχαίου ελληνικού κόσμου (Jonathan Barnes,1995). Όπως γνωρίζουμε για τον Αριστοτέλη, ο νομοθέτης πρέπει να φροντίσει την εκπαίδευση των νέων στις πόλεις, διότι διαφορετικά ζημιώνεται το πολίτευμα, σύμφωνα με το Θ' κεφάλαιο στα Πολιτικά. Η αγωγή του πολίτη είναι ο παράγοντας που επαναδιαπραγματεύεται και προστατεύει το πολίτευμα (I. Düring, 1994). Επομένως, τα θέματα που αφορούν στο κράτος πρέπει να τα φροντίζει, να μεριμνά για τη διεκπεραίωση τους το ίδιο το κράτος. Σημαντικό είναι να καλλιεργηθεί στους πολίτες το αίσθημα του να ανήκεις στην πόλη και όχι μόνο στον εαυτό τους και φέρεται ως παράδειγμα η σπαρτιατική κοινωνία. Το ερώτημα που πραγματεύεται όλο το Θ' κεφάλαιο είναι το ποια θα πρέπει να είναι η φύση των κανονισμών που διέπουν την παιδεία. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που μάς δίνει ο φιλόσοφος, οι σύγχρονοί του δεν συμφωνούσαν με το τότε υπάρχον εκπαιδευτικό πρόγραμμα, διότι δεν ήταν αυτονόητο ότι όλοι οι νέοι θα διδάσκονται τα ίδια, ούτε σε σχέση με την αρετή, ούτε σε σχέση με τον άριστο βίο. Η αρετή ίσως ανήκει στο πρακτικό τμήμα του έλλογου μέρους της ψυχής, ενώ ο άριστος βίος στο θεωρητικό και ανώτερο μέρος αυτής (Terezis, C, 2005)

Ερώτημα, επίσης, είναι και το αν πρέπει η παιδεία να επιδιώκει περισσότερο την ανάπτυξη του πνεύματος από τη διαμόρφωση του ήθους, διότι δεν υπάρχει επαρκώς τεκμηριωμένη απάντηση στο ποιο είναι το σπουδαιότερο μέρος της ψυχής. Αναμφίβολα όμως κανείς δεν αμφισβητεί ότι από τα ωφέλιμα πράγματα πρέπει να διδάσκονται όσα χρειάζονται (για παράδειγμα: ανάγνωση, γραφή, αριθμητική, γεωμετρία) και όσα δεν κινδυνεύουν να καταστήσουν βάνανσο όποιον τα διδάσκεται. Βάνανση μάθηση θεωρείται, ό,τι αχρηστεύει το σώμα ή την ψυχή. Ως παράδειγμα μπορούμε να αναφέρουμε τις εργασίες εκείνες που τελούνται με σκοπό την αμοιβή, επειδή απασχολούν τη σκέψη και την καθιστούν αδρανή και μικρής εμβέλειας ως προς την ποιότητα των προϊόντων της (Jonathan Barnes,1995). Εδώ αξίζει να σημειώσουμε πως ο Σταγειρίτης φιλόσοφος διατυπώνει λόγο για την παιδεία των ελεύθερων πολιτών. Γι' αυτό και πιστεύει ότι οι συγκεκριμένοι πολίτες οφείλουν να διατηρούν έναν ερασιτεχνισμό στις ελεύθερες σπουδές (μουσική, ζωγραφική, λογοτεχνία), για να τις εκτιμούν και να τις υπηρετούν όπως ταιριάζει στην φύση τους. Φαίνεται λοιπόν ότι υπάρχει ένα είδος εκπαίδευσης που παρεχόταν στους νέους της εποχής του Αριστοτέλη. Και αναφερόμαστε σε νέους, διότι για τις νεαρές γυναίκες δεν υπήρχε αυτού του είδους η εκπαίδευση. Αναλυτικά, θα λέγαμε ότι με την

εκμάθηση των μαθημάτων όπως η ανάγνωση και η γραφή εξασφαλιζόταν η διευκόλυνση για την απόκτηση και άλλων γνώσεων. Η ιχνογραφία ευαισθητοποιούσε τους ανθρώπους στο να εκτιμήσουν το κάλλος του σώματος. Άρα, δεν ισχυρίζεται ο φιλόσοφος ότι η αναζήτηση του χρήσιμου σε καθολική κλίμακα είναι προϋπόθεση για την εκπαίδευση, διότι δεν ταιριάζει μια τέτοια επιλογή σε ελεύθερους ανθρώπους. Έτσι, η παιδεία είναι απαραίτητο να βασίζεται πρώτα στα ήθη και μετά να ακολουθήσει εκείνη που βασίζεται στην λογική, ενώ επίσης η εκπαίδευση του σώματος να προηγείται αυτής του νου. Γι' αυτό στην αρχαία Ελλάδα ανέθεταν, καταρχάς, οι γονείς τα τέκνα τους στον γυμναστή και, ακολούθως, στον παιδοτρίβη (I. Düring, 1994). Ο φιλόσοφος δεν αντιμετωπίζει την παιδεία μεμονωμένα και σε αυστηρά επιστημονικά ή λογικά πλαίσια. Την εντάσσει σε μια περαιτέρω αναζήτηση, αναφορικά με το ευρύτερο περιεχόμενο της σε σχέση με την κοινωνία ως πολιτικού οργανισμού. Τα ερωτήματα που τον απασχολούν δεν είναι από τη μεριά του παιδαγωγού ούτε διατυπώνει προτάσεις διδακτικής μεθοδολογίας, αλλά υπό την έννοια της φιλοσοφικής ανάλυσης ενός ευρύτερου πολιτικού σχεδιασμού. Επιχειρεί τις θεωρητικές προτάσεις του και τα μέσα που προτείνει για την εφαρμογή τους, ώστε να είναι ρεαλιστικές, στοχεύοντας σε μια κατεύθυνση της κοινωνίας προς την «πολιτεία», την ευδαιμόνα πολιτεία. Μέσω της αγωγής μπορεί να συγκροτηθεί εκείνος ο πολίτης που με συνειδητό τρόπο θα κατακτήσει τις ηθικές αρετές, στοχεύοντας στην πολιτική ποιότητα της κοινωνίας, με συνέπεια την ολοκλήρωσή της (Jonathan Barnes, 1995). Για αποφυγή ανεπιθύμητων ενεργειών από τους πολίτες που παρασύρονται σε ενέργειες ανήθικες και απολαύσεις χυδαίες, είναι απαραίτητοι οι θεσμοί εκείνοι οι οποίοι θα ελέγχουν και θα οδηγούν προς την επίτευξη της ηθικής, με αρμόδιους για τον συγκεκριμένο στόχο τους νομοθέτες, οι οποίοι με τους νόμους θα ασκούν παιδαγωγικό έργο στην κοινωνία. Ο νομοθέτης είναι το πολιτικό εκείνο πρόσωπο στο οποίο η πολιτεία έχει εμπιστευτεί τη διαμόρφωση του εκπαιδευτικού συστήματος, ώστε οι μέλλοντες πολίτες να αποκτήσουν τις αρετές εκείνες που θα τους οδηγήσουν στην ευδαιμονία, γιατί η παιδεία είναι ο θεσμός που συνδέει την ηθική με την πολιτική (I. Düring, 1994). Η ηθική ως μια γενική και ευρύτερη έννοια περιλαμβάνει κάθε ενέργεια και πράξη του ατόμου, διατυπώνοντας σε θεωρητικό επίπεδο, ηθικές αρχές, κανόνες και αξίες, χρήζει ιδιαίτερου ελέγχου, ως προς την διαμόρφωσή της, ιδιαιτέρως κατά την διάρκεια της παιδικής ηλικίας. Η ηθική δεν μπορεί να διδαχθεί ως ιδιαίτερο γνωστικό αντικείμενο, διότι η έννοιά της εμπεριέχεται σε διάφορες επιστήμες και η απόκτησή της πραγματώνεται διά μέσου

παιδευτικών διαδικασιών (Κωνσταντίνου Δ. Γεωργούλη, 1962). Επίσης, μπορεί να διερευνηθεί μέσα από τις βασικές έννοιες της φιλοσοφίας της παιδείας και από την αγωγή. Το ερώτημα που απασχολεί είναι, αν η ηθικοποίηση του παιδιού είναι η κύρια λειτουργία του σχολείου ή την διαπλάθει σε κάποιο επίπεδο, την διευκολύνει και την προάγει ή αυτή η ηθική βρίσκεται σε αρμονία ή σε ρήξη με το ευρύτερο περιβάλλον του παιδιού. Σίγουρα το σχολείο διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο σ' αυτό, διότι είναι ο χώρος όπου η μόρφωση συμβαδίζει με την μεταξύ τους συνύπαρξη και την υπακοή των παιδιών, με έμφαση στην πειθαρχία. Βαρύνουσα σημασία έχει η διάπλαση της ταυτότητας των ανθρώπων μέσα από πολύπλοκες διαδρομές, απρόβλεπτες πολλές φορές (Jonathan Barnes, 1995). Το εκπαιδευτικό σύστημα που προτείνει ο Αριστοτέλης δεν θα εξαντλείται μόνο στην παροχή μορφωτικών αγαθών, αλλά στοχεύει στο να προστατεύσει το ισχύον πολίτευμα. Γι' αυτό τον σκοπό οι πολίτες θα προετοιμάζονται από την παιδική ηλικία τους. Ο Σταγειρίτης φιλόσοφος δίνει ιδιαίτερη σημασία στη μόρφωση που χορηγείται στους άρχοντες και στους αρχόμενους. Καθήκον της πόλης είναι να φροντίζει ώστε οι αρχόμενοι να μάθουν να άρχονται ως ελεύθεροι άνθρωποι και η αγωγή τους να είναι αυτό που θα τους οδηγήσει στην σωστή λήψη αποφάσεων. Η αγωγή δε των μελλοντικών αρχόντων πρέπει να στοχεύει στο να τους καταστήσει ικανούς να άρχουν υπό την προοπτική της πραγμάτωσης κανονιστικών αρχών. Ο Αριστοτέλης δεν θέτει στο περιθώριο τους αρχόμενους. Τους θεωρεί βασικό παράγοντα στο πολιτικό σύστημα για την ύπαρξη της πόλης. Τον τελευταίο ρόλο τον αναθέτει στους δούλους και τους εργάτες (Terezis, C, 2005). Τι σχέση έχουν όμως όλα αυτά με την σύγχρονη ελληνική κοινωνία και εκπαίδευση; Μόνο κοινά μπορούμε να εντοπίσουμε και ελάχιστες διαφοροποιήσεις και αυτό συμβαίνει διότι δεν έχουν αλλάξει οι ανάγκες τις κοινωνίας με το πέρασμα των χρόνων, αλλά το ότι οι πολίτες βάζουν σε προτεραιότητα το προσωπικό όφελος και μετά το όφελος της κοινωνίας. Αν οι απόψεις του Αριστοτέλη λάμβαναν μέρος στο σημερινό εκπαιδευτικό σύστημα, η κοινωνία θα μετατρέποταν σταδιακά σε ένα περιβάλλον καλύτερο για όλους, με χαρακτηριστικά που θα θυμίζουν μια ουτοπική κοινωνία, βγαλμένη από κάποιο μυθιστόρημα. Προφανώς και η εκπαίδευση οφείλει να εξασφαλίσει όχι μόνο την αναπαραγωγή των αρμοδιοτήτων, αλλά και την πρόοδό τους, θα πρέπει, κατά συνέπεια, η μετάδοση της γνώσης να μην είναι μετάδοση πληροφοριών, αλλά να περιλαμβάνει την εκμάθηση των μεθόδων που μπορούν να βελτιώσουν την ικανότητα σύζευξης πεδίων που απομονώνονται με την παραδοσιακή οργάνωση των γνώσεων (Jonathan Barnes, 1995). Σε κάτι ανάλογο

πρέπει να αποβλέπουν οι ομαδικές εργασίες, με σκοπό την παραγωγή της γνώσης κυρίως παρά την μετάδοσή της. Τα αποτελέσματα της επιτυχίας της ομαδικότητας είναι υπαρκτά και έχει αποδειχθεί ότι το να λειτουργείς ομαδικά στο σχολικό περιβάλλον αποτελεί τη βάση ώστε να λειτουργείς αργότερα ομαδικά και στην ευρύτερη κοινωνία. Στόχος, λοιπόν, του εκπαιδευτικού συστήματος πρέπει να είναι το να διαμορφώσει πρώτα σωστούς ανθρώπους που θα νοιάζονται για το κοινό καλό, που θα ενδιαφέρονται για τον συνάνθρωπο. Η μόρφωση πρέπει να συνοδεύει αυτά τα χαρακτηριστικά, να αποτελεί δηλαδή ένα συνδυασμό ήθους και παιδείας για να προκύψει το επιθυμητό αποτέλεσμα, καθώς η μόρφωση από μόνη της δεν μπορεί να προσφέρει έναν ενάρετο βίο. Το ερώτημά μου σε αυτό το σημείο είναι αν θα μπορέσει ποτέ η εκπαίδευση να έχει έναν τέτοιο ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα. Ίσως και όχι, αν πάρουμε σαν δεδομένο την επικρατούσα κατάσταση. Σαν μονάδες όμως εμείς οφείλουμε να κρατάμε στο μυαλό μας τα λόγια του Αριστοτέλη και να προσπαθούμε να στοχεύουμε πάντα στο άριστο, χωρίς να ξεχνάμε ότι για να φτάσουμε εκεί μόνο η μέση οδός είναι ο κατάλληλος τρόπος και πως η κατάκτηση αυτού του άριστου αγαθού, που ονομάζεται ευδαιμονία, απαιτεί κόπο, υπομονή, θέληση και η βασική κινητήριος δύναμη να είναι το κοινό συμφέρον και όχι το προσωπικό. Μονάχα όταν ακολουθήσουμε αυτά τα βασικά βήματα θα φτάσουμε στον προορισμό της Αριστοτελικής ηθικής, μα το αποτέλεσμα θα είναι αυτό που θα ανταμείψει την όλη προσπάθεια (Κωνσταντίνου Δ. Γεωργούλη, 1962).

Συμπεράσματα

Ακολουθώντας τον Μαρκούζε, θα λέγαμε ότι η εκπαίδευση σήμερα είναι προτιμότερο να ετοιμάζει αντι-στελέχη και όχι στελέχη, με βάση το σκεπτικό ότι τους περισσότερους από τους αριστεύσαντες στις σπουδές τους τείνουν να τούς χρησιμοποιούν το κράτος και οι ιδιωτικές επιχειρήσεις περισσότερο ως εργαλείο για αποτελεσματικότητα και παραγωγικότητα. Τα αντι-στελέχη όμως είναι κριτικά άτομα, τα οποία είναι σε θέση να συγκροτήσουν άλλες προτάσεις αναφορικά με τη σχέση γνώσης - επαγγέλματος. Είναι αναγκαία μια αναθεώρηση αναφορικά με τη σχέση εκπαίδευσης και πολιτικής. Το να γίνεται λόγος για πολιτικοποίηση της

εκπαίδευσης είναι ένα ζήτημα που χρήζει ενδεδειγμένης επιμελητείας. Το κύριο χαρακτηριστικό της πολιτικής είναι η συνειδητή και έμπρακτη συμμετοχή του πολίτη στις διεργασίες του κοινωνικού ονόματος. Η συμμετοχή αυτή, σ' ένα δημοκρατικό πολίτευμα, το οποίο από την φύση του είναι δυναμικά εξελικτικό, πρέπει να διέπεται από ανανεωτικό πνεύμα, πρωτοβουλίες και πρωτοτυπίες. Ο μαθητής και ο φοιτητής σ' ένα τέτοιο πλαίσιο θα αντιληφθούν ότι η παρουσία τους στην πολιτική σκηνή δεν μπορεί να είναι επιφανειακή και παθητική αλλά δημιουργική και, αν χρειαστεί, ανατρεπτική. Θα προτείνουμε λοιπόν μια μεθοδολογία διδασκαλίας των μαθημάτων τέτοια που να ενεργοποιεί τις νοητικές και τις κατασκευαστικές δυνατότητες του μαθητή. Ο μαθητής και ο φοιτητής είναι απαραίτητο να κατανοήσουν ότι οι γνώσεις που τους χορηγούνται δεν είναι αυτονόητες, αλλά έχουν προκύψει από μια διαρκή και έντονη προσπάθεια ανθρώπων που θυσίασαν τον προσωπικό χρόνο τους. Πρόκειται για ανθρώπους οι οποίοι, στο όνομα της ποιοτικής εξέλιξης της κοινωνίας, έδωσαν ιδιαίτερο βάρος στο πώς θα δώσουν στην επιστήμη διευρυσμένους ορίζοντες. Ο μαθητής πρέπει να κατανοήσει λοιπόν ότι αποκτά ένα αγαθό που του το πρόσφεραν ορισμένοι άλλοι, οι οποίοι είχαν ένα υψηλό αίσθημα ευθύνης, προσφοράς αλλά και αξιοποίησης των δυνατοτήτων τους. Να αποτελέσουν δηλαδή αυτοί οι άνθρωποι παράδειγμα προς μίμηση, καθότι έδειξαν τα ηθικά χαρακτηριστικά που πρέπει να διέπουν την επιστημονική έρευνα.

Βασική αρχή μιας ώριμης γνώσης είναι να μην παραμένει στα όρια μιας εγκεφαλικής δραστηριοποίησης, αλλά να καθίσταται και βίωμα. Να συνδέεται με βαθύτατες καταστάσεις του μαθητή και να του κινητοποιεί όλη την ύπαρξη. Αυτό σημαίνει να ενεργοποιεί έναν αξιακό κώδικα σε τέτοιο βαθμό, ώστε τα πνευματικά κέντρα του μαθητή να βρίσκονται σε μια ένταση μετασχηματισμού των γνώσεων σε προσωπική πράξη και σε κοινωνική παρέμβαση. Ο Πλάτων¹ υποστήριζε -θέση που είχε επισημάνει και ο Χάμπερμας- ότι η γνώση τροφοδοτεί την εσωτερικότητα, δηλαδή ότι κινητοποιεί έναν κόσμο βιωμάτων, ενεργοποιεί την φαντασία και διαμορφώνει μια προοπτική νέων συνθηκών. Η γνώση, έτσι, ερεθίζει και δεν παραμένει στα όρια μιας τυπικής αναπαραγωγής πληροφοριών. Αυτό επίσης το κατορθώνει, επειδή γνωρίζει και αντιστέκεται, δείχνοντας ότι δεν είναι ένα αντικείμενο που μπορούμε με κάθε άνεση να το προσπελάσουμε: και αυτό συνιστά μια γοητεία. Ένα από τα κρίσιμα προβλήματα που πολλάκις αντιμετωπίζει η εκπαίδευση είναι ο ακραίος ριζοσπαστισμός, ο οποίος έχει ως αποτέλεσμα να

προτάσσεται μια ελευθεριάζουσα επαναστατικότητα, τέτοια που να παρασύρει το γνωστικό αγαθό σε περιοχές αλλότριες από την φύση του και από τον σκοπό του. Η γνώση είναι συστηματική και δομική, έχει τάξη και λογικές αρχές με τις οποίες αρθρώνει το περιεχόμενό της. Μαθαίνει τον σπουδαστή ότι, εάν δεν τηρηθούν βασικές αρχές οργάνωσης, αποτέλεσμα δεν προκύπτει. Η σκέψη αυτή πρέπει να επισημανθεί, διότι πολλάκις δεν αποδίδεται η δέουσα έμφαση στην αυστηρότητα και στην εγκράτεια που πρέπει να διέπει τον σπουδαστή. Αν δεν παρακολουθήσουμε τους μεθοδικούς βηματισμούς με τους οποίους συγκροτείται το προϊόν της γνωστικής έρευνας, δεν μπορούμε να κατανοήσουμε τον εσωτερικό ρυθμό που πρέπει να επιβάλλουμε στον εαυτό μας όταν το προσεγγίζει. Η γνώση πρέπει να διέπεται από αισθητικά χαρακτηριστικά. Γι' αυτό πρέπει να προσφέρεται ως μια πραγματικότητα που καλλιεργεί το ωραίο, που διαμορφώνει το συναρπαστικό και που μεταφέρει τον αναγνώστη σε άλλες περιοχές. Είναι το σύνολο εκείνων των προϊόντων που καταγράφουν το πώς ο άνθρωπος επικοινωνεί ουσιαστικά με το περιβάλλον του και όχι ιδιοκτησιακά και επεκτατικά. Ο άνθρωπος θαυμάζει το περιβάλλον και κινείται στο να μετασχηματίσει τον θαυμασμό του σε γνώση.

Σε καμία περίπτωση ο κάτοχος της γνώσης δεν πρέπει να γίνει υπερφίαλος, αλλά σε μείζονα βαθμό ταπεινός. Η γνώση δεν καθιστά τον άνθρωπο αλαζονικό, αλλά τού μαθαίνει τις αδυναμίες του και τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να τις καλύψει. Ο άνθρωπος ενώπιόν της αισθάνεται ατελής και συνειδητοποιεί ότι πρέπει να διεγείρει τις ικανότητές του, για να υπερβεί την ατέλειά του, σε όσο βαθμό αυτό είναι εφικτό. Με συνοπτικό τρόπο θα λέγαμε ότι η γνώση οδηγεί τον άνθρωπο στο να κατανοεί τα όριά του, τα οποία βεβαίως έχουν συγκεκριμένη εμβέλεια. Ανάγοντας τα προηγηθέντα στην ηθική και πολιτική φιλοσοφία του Αριστοτέλη, θα σημειώναμε ότι, παρά την παρέλευση εκτενούς χρονικής περιόδου, παρουσιάζουν μεταξύ τους πλείστα κοινά στοιχεία. Ο Αριστοτέλης είναι ο στοχαστής που είναι θιασώτης ενός όλο και αυξανόμενου τονισμού της ιδιαιτερότητας. Κορυφαίος στόχος για τον ίδιο είναι το υποκείμενο που νοεί και δρα και όχι ο παθητικός αποδέκτης. Και δεν πρέπει να λησμονούμε ότι στην πραγματεία του Πολιτικά δεν επιμένει μόνον στην ιδιότητα του πολίτη αλλά και σε αυτή της υποστατικής ιδιότητας. Επιμένοντας λοιπόν ιδιαίτερος στο σύνολο των αρετών, που απαιτούν, ένα ειδικό τρόπο συνειδητότητας και συμπεριφοράς, ο ιδρυτής του Λυκείου, φέρει ενώπιόν μας μια πρόταση για την παιδεία και εσωτερικά επεξεργασμένη και ριζοσπαστικά καινοτόμο.

Βιβλιογραφία

- Adler , M. (2009). Ο Αριστοτέλης για όλους. Αθήνα: Δ. Παπαδήμας.
- Δεσποτόπουλος , Κ. (1980). Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος. Αθήνα: Παπαζήση.
- De Queiroz, J-M. (2000). Το σχολείο και οι κοινωνιολογίες του. Αθήνα: Gutenberg Γιώργος& Κ. Δαρδάνος.
- During, I. (2006). Ο Αριστοτέλης, Παρουσίαση και ερμηνεία της σκέψης του, (τομ. Α'). Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Habermas, J. (1996). Το πραγματικό και το ισχύον. Αθήνα: Νέα Σύνορα.
- Habermas, J. (1990). Κείμενα γνωσιοθεωρίας και κοινωνικής κριτικής. Αθήνα: Πλέθρον.
- Husen, T. (1992). Η αμφισβήτηση του σχολείου. Αθήνα: Προτάσεις.
- Καρυφύλλης, Γ. (1999). Γνωσολογικά και ηθικά ζητήματα στη φιλοσοφία της παιδείας.
- Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Kulman, W. (1996). Η πολιτική σκέψη του Αριστοτέλη. Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Λυοτάρ, Ζ-Φ. (1988). Η μεταμοντέρνα κατάσταση. Αθήνα: Γνώση.
- Μερκούρης, Δ. (2009). Η μουσική παιδεία κατά την αρχαιοελληνική περίοδο.
- Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: [http:// www.Komotiniblogs.gr](http://www.Komotiniblogs.gr) (30-11-2010).
- Marcuse, H. (1971). Ο μονοδιάστατος άνθρωπος. Αθήνα: Παπαζήση.
- Παπαδής, Δ. (1995). Η σχέση πολιτείας-πολίτη στον Αριστοτέλη. Στο: Κ. Βουδούρης (επιμ.), Αριστοτελική πολιτική φιλοσοφία. (σ. 119-130). Αθήνα: Κ. Βουδούρης.
- Ross, W. (2001). Αριστοτέλης. Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Τερέζης, Χ. (1998). Θέματα Αριστοτελικής φιλοσοφίας. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Terezis, C. (2005). Education as a mean of politics and ethics meeting in Aristotle.

PHILOTHEOS, International Journal for Philosophy and Theology, 5, 197-202.

Τσώνη, Α. (χ.χ.). Η έννοια της παιδείας στον Πλάτωνα και Αριστοτέλη ως προς τη συγκρότηση μιας αναπτυγμένης κοινωνίας. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο:

<http://www.filosofia.gr/item.php?id=702> (11-11-2010).

Χαντζόπουλος, Ο. (Επιμ.) (1992). Αριστοτέλης, ΠΟΛΙΤΙΚΑ, Βιβλία Ζ΄ Η΄ Θ΄, (τόμ. 3). Αθήνα: Κάκτος.

Χαντζόπουλος, Ο. (Επιμ.) (1992). Αριστοτέλης, ΗΘΙΚΑ ΕΥΔΗΜΕΙΑ, Βιβλίο Η΄, (τόμ. 6). Αθήνα: Κάκτος.

Χαντζόπουλος, Ο. (Επιμ.) (1992). Αριστοτέλης, ΗΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ, Βιβλίο Γ΄, (τόμ. 9). Αθήνα: Κάκτος.

Χαντζόπουλος, Ο. (Επιμ.) (1992). Πλάτων, ΑΛΚΙΒΙΑΔΗΣ-ΑΛΙΚΙΒΙΑΔΗΣ Π-ΕΡΑΣΤΑΙ. Αθήνα: Κάκτος.

Χαντζόπουλος, Ο. (Επιμ.) (1992). Πλάτων, ΕΥΘΥΔΗΜΟΣ-MENEΞΕΝΟΣ. Αθήνα:

Κάκτος. Χαντζόπουλος, Ο. (Επιμ.) (1992). Πλάτων, ΛΑΧΗΣ-ΛΥΣΙΣ. Αθήνα: Κάκτος.